

Promjene prostornih i društvenih odnosa naselja Hrelić (Grad Zagreb) od 1920-ih do danas

Petrović, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:995623>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Diplomski rad

**PROMJENE PROSTORNIH I DRUŠTVENIH ODNOSA U NASELJU HRELIĆ
(GRAD ZAGREB) OD 1920-IH GODINA DO DANAS. ETNOLOŠKA I
KULTURNOANTROPOLOŠKA PERSPEKTIVA**

Martina Petrović

Mentorice: Doc. dr. sc. Sanja Lončar

Doc. dr.sc. Tihana Rubić

ZAGREB, 2019.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad *Promjene prostornih i društvenih odnosa u naselju Hrelić (Grad Zagreb) od 1920-ih do danas. Etnološka i kulturnoantropološka perspektiva* izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorica Doc. dr. sc. Sanje Lončar i Doc. dr.sc. Tihane Rubić. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Sadržaj

1. Uvod	4
1.1. Metodologija istraživanja	5
2. Povijesni razvoj naselja Hrelić	7
2.1. Prostorni i društveni odnosi sa susjednim naseljima	11
3. Prostorni položaj naselja Hrelić	18
4. Istaknute vizualne odrednice naselja Hrelić	24
4.1. Sajmište u Hreliću	24
4.2. Ranžirni kolodvor	38
4.3. Kapelica sv. Petra i Pavla	32
5. Naselje Hrelić u regiji Turopolje	35
5.1. Tradicijska arhitektura	35
5.2. Odijevanje i tekstilno rukotvorstvo	45
6. Gospodarstvo i religija kao faktori društvene transformacije	48
6.1. Poljoprivreda	48
6.2. Stočarstvo	54
6.3. Religijski običaji	57
7. Suvremeni identitet naselja Hrelić	60
8. Zaključak	64
9. Popis slikovnih priloga	66
10. Literatura	69
11. Popis kazivača	71
12. Sažetak i ključne riječi	72

1. Uvod

Na samom jugu grada Zagreba, između naselja Dugave i Ranžirnog kolodvora nalazi se naselje Hrelić. Prije stotinjak godina Hrelić je bio selo uz desnu obalu rijeke Save uz sam rub južnog gradskog područja. Razvojem Novog Zagreba i planskim širenjem grada prema jugu nekadašnje selo postaje novozagrebačko naselje. S prodiranjem grada do samog ruba nekadašnjeg seoskog prostora dolazi do administrativnih promjena koje utječu na društvena zbivanja.

U Hreliću živim od rođenja, a moja obitelj s majčine strane se ubraja u njegovo domicilno stanovništvo. Vlastito istraživanje ovog naselja započela sam u okviru izrade seminarskog rada iz kolegija Hrvatsko čipkarstvo. Pod mentorstvom dr. sc. Tihane Petrović Leš izradila sam 2017. godine rad pod nazivom „A gdje je čipka? Percepcija ženskog ručnog rada na području zagrebačkih naselja Hrelić i Jakuševac u prvoj polovici 20.stoljeća“ u kojem sam analizirala odnose stanovništva Hrelića prema ženskom rukotvorstvu. Prilikom istraživanja, kazivačice Klara, Kata i Draga Matun su mi kazivale o svom odrastanju i životu u Hreliću u razdoblju od 1930. - 1945. godine te sam uvidjela kako se „Hrelić njihove mladosti“ uvelike razlikuje od „Hrelića moje mladosti“. Upravo je ova konstatacija bila podastrek za realizaciju ovog diplomskog rada.

Cilj rada je uočiti i prikazati koje su prostorne i društvene promjene zahvatile područje naselja Hrelić od 1920-ih sve do danas. Također, ideja rada je prikazati glavne uzroke koji su doveli do navedenih promjena te istražiti kako su se one odrazile na svakodnevni život lokalnog stanovništva. Također, nastoji se utvrditi da li je i na koji način proces urbanizacije i širenja grada prema južnom području utjecao na društvenu transformaciju Hrelića. Istraživanjem se želi ustvrditi postoji li diskrepancija između administrativnog položaja Hrelića i onog kako ga percipiraju njegovi stanovnici. Budući da sam odrasla u mjestu istraživanja primijetila sam kako moji ukućani Hrelić nazivaju selom premda se službeno navodi kao novozagrebačko naselje te sam željela istražiti kako svoje mjesto boravišta percipiraju ostali stanovnici Hrelića. Uz kazivanja, identitet naselja Hrelić sagledat će se kroz prostorne i društvene odnose sa susjednim naseljima Jakuševcem i Dugavama. Ujedno, u ovom istraživanju sam željela otkriti koje lokacije unutar naselja nose poseban značaj za žitelje te se mogu smatrati njegovim vizualnim simbolima.

1.1. Metodologija istraživanja

Dostupna znanstvena literatura o naselju Hrelić je fragmentirana te su podatci o njemu navedeni u ovom radu ispisani na temelju podataka koja su pronađeni u radovima koji donose specifičan pregled cjelina unutar Novog Zagreba, poput onih Ivana Mlinara (2014.) o naselju Remetinec i Valentine Gulin-Zrnić (2012.) o naselju Travno te radovima koji tematiziraju drveno graditeljstvo regije Turopolje, poput onog Sanje Cvetnić (2014.) o križnim drevima i kapelicama. Važna referenca za izradu ovog rada bila je publikacija *Etnografska baština okolice Zagreba* koja je izdana 1988. godine povodom Dvanaestog međunarodnog kongresa antropoloških i etnoloških znanosti. Radovi publicirani u ovom djelu nastali su na temelju provedenih terenskih istraživanja koja su obuhvatila i lokalitet Hrelić te se u njima obrađene teme poput naselja i narodnog graditeljstva, gospodarstva, obrta i kućne radinosti, tekstilnog rukotvorstvo te godišnjih običaja. Među četrnaest radova uvrštenih u zbornik za izradu ovog rada od posebnog su značaja izvorni znanstveni članak Nade Gjetvaj pod nazivom „Naselja i narodno graditeljstvo u okolici Zagreba“, članak Ivice Šestana „Obrti u okolici Zagreba“, rad Branka Đakovića „Gospodarstvo u okolici Zagreba“ i članak „Tekstilno rukotvorstvo u okolici Zagreba“ kojeg potpisuje Nerina Eckel. Teme koje se obrađuju u ova četiri izvorna znanstvena članka postavile su smjernice u pripremi ovog rada te su obrađene u narednim poglavljima. Iduće etnografsko istraživanje koje je obuhvaćalo područje Hrelića provele su u razdoblju od 2009. do 2017. godine etnologinje Margareta Biškupić Čurla i Josipa Matijaš (2017.), a njegov rezultat je monografija *Tradicijaska drvena stambena arhitektura na području Novog Zagreba*.

Vlastito istraživanje naselja Hrelić započela sam u proljeće 2017. godine i dovršila u jesen 2019. godine. U njemu su korištene kvalitativne metode sudjelovanja s promatranjem i polustrukturiranog intervjua. U razmaku od dvije godine provedena su i tri opsežna istraživanja (srpanj 2017. godine, rujna 2018. godine, travanj 2019. godine) s ciljem kategoriziranja uočenih prostornih promjena. Uz prostor, promatrane su društvene aktivnosti stanovništva Hrelića, njihovi smjerovi kretanja te mjesta okupljanja. Tijekom istraživanja izrađena je fotodokumentacija.

Za vrijeme trajanja istraživanja proveden je niz razgovora s domicilnim stanovništvom koji su poslužili kao odrednica za kreiranje tematskih cjelina. S 12 kazivača je proveden detaljan razgovor, a njihova su kazivanja potom uvrštena u ovaj rad. Svi kazivači su domicilni stanovnici Hrelića te u njemu imaju prijavljeno boravište. U radu su navedeni punim imenima budući da su prilikom istraživanja pružili usmenu potvrdu o korištenju njihovih podataka. Među kazivačima su četvorica muškaraca i osam žena, a raspon godina se proteže od 24 do 90 godina.

U istraživanju su sudjelovali Bašić, Nada (65 godina), Kralj, Ivan (24 godine), Kralj, Vlatka (44 godine), Matun, Barbara (66 godina), Matun, Draga (90 godina), Matun, Dragica (87 godina), Matun, Ifka (63 godine), Matun, Kata (87 godina), Matun, Klara (87 godina), Pavišić, Ivan (51 godina), Pavišić, Ivica (36 godina) i Štrk, Stjepan (73 godine). U pratnji dvije kazivačice, Barbare Matun i Nade Bašić, u dva sam navrata (rujan 2018. i rujan 2019. godine) prošetala područjem Dugava i Hrelića te su mi one prilikom šetnje iznosile svoja razmišljanja i upućivala me na određene prostorne promjene. Obje kazivačice u Hreliću žive dulje od 60 godina te su mogle posvjedočiti o određenim transformacijama koje su primijetile na području istraživanja. Također, radi nadopune istraživanja pojedini su kazivači intervjuirani u dva navrata.

Istraživanje povijesne građe vezane uz Hrelić započela sam u Arhivu grada Zagreba gdje sam dobila na uvid dostupne dokumente o gradnji naselja Dugave koji su uključivali provedbeni urbanistički plan „Dugave-Dračevica“ iz 1974. godine. Budući da je bilo riječ isključivo o tehničkim podacima u ovom radu su na temu Dugava korišteni članci koje potpisuju autori naselje, arhitekti Tomislav Čižmek (1979.) i Ivan Odak (1979.). Pošto u Arhivu grada Zagreba nisu sačuvani podatci stariji od 1950-ih, ranije administrativne podatke o Hreliću pronašla sam na službenim stranicama Hrvatskog državnog arhiva. Dobiveni podatci usmjerili su me na Muzej Turopolja, no ondje nisu pronađeni novi podatci relevantni za ovo istraživanje već građa usmjerena prvenstveno na umjetnički život Turopolja. Shodno tome što su Nada Getvaj i Ivica Šestan, autori čiji su radovi (1988.) iz zbornika poslužili kao važan izvor podataka, u vrijeme istraživanja zaposlenici Etnografskog muzeja u Zagrebu obratila sam se i tamošnjoj dokumentacijskoj službi.¹ Nažalost, dio građe koji je pohranjen nije obrađen te nije dostupan na uvid. Pri provedbi istraživanja pretražila sam bazi Facebook grupa koje se tematski bave prikupljanjem fotografija. Riječ je o grupama *Zakaj volim Zagreb i Zagreb kakav je nekada bio* te grupi *Dugave Republika* koja je namijenjena interakciji stanovnika naselja Dugave. Također, konzultirala sam internetske stranice Dobrovoljnog vatrogasnog društva Hrelić te službenu stranicu župe Sv. Mateja u Dugavama.

Uz fragmentarnost literature o Hreliću i nedostatak arhivske građe, prilikom istraživanja naišla sam na još dvije značajne poteškoće koje su usporile njegovu realizaciju. Prva se odnosi na nedostatak fotodokumentacije koje bi dočarala izgled i arhitekturu Hrelića kroz različita desetljeća 20. stoljeća. Prikupljene fotografije u većem dijelu prikazuju lokalno stanovništvo, a

¹ Informaciju je putem službenog maila ustupila dokumentaristica Aleksandra Vlatković 20. studenog 2019. godine.

nastale su prilikom obiteljskih okupljanja (poput vjenčanja i krštenja) te portretne fotografije nastale prilikom dolaska fotografa u selo ili odlaska u specijalizirane foto studije. Druga se odnosi na dob kazivača jer se pri pronalasku istih pokazalo kako su za razgovor o temi naselja Hrelić skloniji bili stanovnici starije životne dobi koji su iskazali veći interes za sudjelovanje u istraživanju.

Rad započinje prikazom povijesnog razvoja Hrelića od prvog spominjanja u povijesnim izvorima te njegov razvoj od turopoljskog posjeda do novozagrebačkog naselja. Naredno poglavlje analizira prostorni položaj naselja Hrelić i donosi prikaz lokacija smještenih unutar naselja koje su kazivači smatrali njegovim istaknutim vizualnim odrednicama. Smještaj naselja Hrelić u regiju Turopolja analizira se u petom poglavlju na primjerima tradicionalne arhitekture, odijevanja i tekstilnog rukotvorstva. Šesto poglavlje donosi analizu utjecaja gospodarstva i religije na društvene promjene koje se uočene u naselju od 1920-ih do danas. U sedmom poglavlju razmatra se utjecaj gospodarskih prilika i religijskih običaja na uočene društvene promjene, a naredno osmo poglavlje propitkuje identitet suvremenog naselja Hrelića.

2. Povijesni razvoj naselja Hrelić

Hrelić se u zapisima prvi puta javlja 1802. godine kao jedno od sela na posjedu župe sv. Marka Evanđelista. Taj podatak u djelu *Stari vijenac sela oko Zagreba* (2003.) prenosi povjesničarka Lelja Dobronić navodeći kako je stara župa na posjedu Jakuševac u Trnju obuhvaćala posjede Gerdovšak, Mičevac, Hujoki, Hrelić i Brdo (Dobronić 2003: 148). U istom se djelu prenosi i podatak iz 1865. godine prema kojem se selo Hrelić sastoji od 38 kuća i broji 671 stanovnika (Dobronić 2003: 149). Tadašnje selo pripadalo je regiji Turopolja, o čemu svjedoči sačuvana karta pa je pod nazivom Hrelieh zavedeno na Sezmanovom zemljovidu iz 1822. godine. Podatak o tome kako je Hrelić nekoć bio u sastavu Turopolja nalazimo i na službenim stranicama Dobrovoljnog vatrogasnog društva Hrelić² u kojima se navodi kako je Hrelić nekadašnji turopoljski posjed koji je kroz 16. i 17. stoljeće postao selom, a danas je sastavljen iz više zaseoka: Murati, Mikulinci, Dedovići, Kramarići i Matuni te broji 1300 stanovnika.

² Prema podacima sa službene stranice Vatrogasnog doma Hrelić (<http://www.dvd-hrelic.hr/>, datum pregleda. 05. rujna 2019.

O smještaju i izgledu naselja Hrelić u drugoj polovici 19. stoljeća svjedoči nam karta Hasburške monarhije iz razdoblja 1865. – 1869. godine. Na navedenoj karti mjesto je zavedeno pod nazivom Hrelič. Lokacija otkriva kako je smješteno neposredno uz rukavac rijeke Save te na istoku graniči sa susjednim selom Jakuševcom (Prilog 1.)

Prilog 1. Karta Hrelića 1865. - 1869., izrezak karte Habsburške Monarhije sa internetske stranice Mapire, <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> (pristup: rujan 2019.)

Vojna karta Hasburške monarhije koja pokriva razdoblje od 1865. do 1887. godine navodi mjesto pod nazivom Hrelić (Prilog 2.) Prostorna podjela prati onu koju uočavamo na prethodno navedenoj karti iz ranijeg razdoblja. Uočljivo je kako se naselje prostire uz desnu stranu riječnog rukavca, a kuće su sagrađene uz put koji prati raster korita. Primjetno je kako su stambene i gospodarske jedinice grupirane u tri veće cjeline koje su odvojene poljima i obradivim površinama. Uočeno je kako današnji izgled sela uvelike prati prostornu podjelu koja je zabilježena na ovoj karti iz druge polovice 19. stoljeća.

Prilog 2. Karta Hreljića 1865. - 1887., izrezak vojne karte Habsburške Monarhije sa internetske stranice Mapire, <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> (pristup: rujan 2019.)

Početak prostornog definiranja južnog područja Zagreba započinje regulacijom korita rijeke Save 1899. godine od Podsuseda do Jakuševca radi smanjenja mogućnosti poplave. Ovom regulacijom rijeka Sava dobiva prepoznatljiv pravilan lučni tok koji je zadržan sve do danas (Mlinar 2014: 11). Također, bolja povezanost južnog područja s ostatkom tadašnjeg Zagreba je omogućena izgradnjom Savskog mosta i produžetkom Savske ceste 1938. godine (Mlinar 2014: 11). Do širenja grada prema jugu dolazi zbog porasta broja stanovnika koji je doveo do zasićenja postojećih stambenih kapaciteta te se javila potreba za novim rješenjima. Primjerice, Zagreb je krajem devetnaestog stoljeća brojio nešto manje od 10 000 stanovnika na 3 km², a već stotinjak godina kasnije grad se proširio na 650km² s 700 000 stanovnika (Gulin Zrnić 2009: 42). Kao uspješan odgovor na situaciju nametnulo se proširenje grada prema jugu. Zagreb se kroz devetnaesto stoljeće prvenstveno razvijao u smjeru istok-zapad jer je širenje na sjever bilo onemogućeno zbog geografske barijere i planine Medvednice.

Poticaaj urbanističkom razvoju južnog zagrebačkog područja donosi puštanje u promet Mosta slobode 1959. godine, koji je „kao produžetak središnje gradske osi omogućio simboličan i praktičan početak intenzivne urbanizacije prostranog novozagrebačkog područja“ (Mlinar 2014: 13). Početkom izgradnje prvih stambenih kolektivnih naselja drži se planirana

gradnja sjevernog naselja Savski Gaj 1957. godine koja se nadovezala na postojeću seosku strukturu. Slično tome, na nekadašnje selo Remetinec se naslonilo prvo u cijelosti planski izvedeno naselje - *Naselje februarских žrtava*, koje je 1994. godine preimenovano u Remetinečki gaj (Mlinar 2014: 210). Naziv *Novi Zagreb* je za današnje novozaagrebačko područje prvi puta upotrijebljen 1959. i 1960. godine u urbanističkim rješenjima *Mikrorajon Novi Zagreb* i *Mirko rajon Novi Zagreb II*, a dotad je ovo područje bilo poznato kao *Južni Zagreb* (Mlinar 2014: 14).

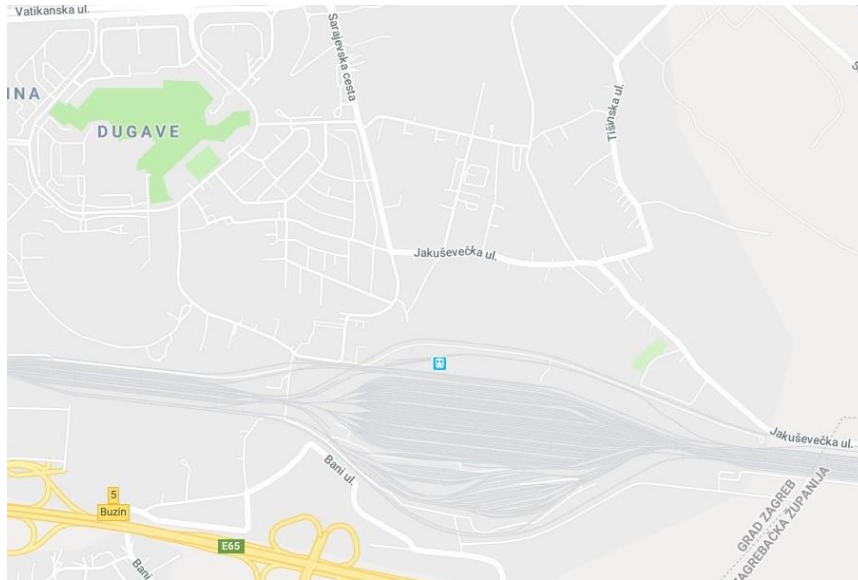
Početakom 1950-ih, područje današnjeg Novog Zagreba karakteriziralo je nizinsko posavsko područje isprepletano rukavcima rijeke Save, krčavinama, livadama i njivama koje su poljskim putevima bile povezane sa raštrkanim selima. Prostrana ravnica s obradivim površinama bila je rijetko naseljena i samo su na „nekoliko razasutih mjesta bile okupljene skupine seoskih stambenih i gospodarskih zgrada, sela Hrelić, Jakuševac, Otok, Sveta Klara, Botinec, Blato i Remetinec“ (Gulin Zrnčić 2009: 49). Stoga područje današnjeg Novog Zagreba u razdoblju koje je prethodilo njegovom socijalističkom planiranju i izgradnji, nije predstavljalo prostornu „tabulu rasu“, već su njime obuhvaćene poljoprivredne površine, skupine raštrkanih sela i nekolicina neplanski izgrađenih socijalističkih naselja (Tkalčić Simetić 2015:30). Planiranje i izgradnju grada u vremenu socijalizma nije sprečavalo privatno vlasništvo jer su provođena izvlaštenja u svrhu javnog interesa, što je „rezultiralo konfiskacijom i nacionalizacijom novozaagrebačkog područja“

Istovremeno s početkom planiranja izgradnje novozaagrebačkog područja, dolazi do upravno-teritorijalnih promjena koje su zadesile sela sa južne obale rijeke Save koja su do tada bila u sastavu „Plemenite općine Turopolje“. Promjena političke garniture pridonijela je njezinom ukidanju po završetku Drugog svjetskog rata te je uspostavljen „Narodni odbor kotara Velika Gorica“.³ Navedeno političko tijelo bilo je nadležno i za područje mjesnog odbora Hrelić sve do njegovog ukidanja 1955. godine. Područje pod nadležnošću ukinutog kotara ulazi većim dijelom u sastav kotara Zagreb i to podijeljeno u dvije novoosnovane općine – Velika Gorica i Remetinec.⁴ Hrelić se tada našao pod upravom novoosnovane općine Remetinec. Do kraja 20. stoljeća Zagreb je dobio još jedan *Urbanistički program* (1961-62.) te dva *Generalna urbanistička plana* (1971. i 1968.) kojima se nastavlja definirati izgradnja stambenih naselja južnog gradskog područja. Od šezdesetih godina 20. stoljeća do danas su na novozaagrebačkom

³ Podatak preuzet sa službenih stranica Hrvatskog državnog arhiva - http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_6168 (datum pregleda: 18. ožujka 2019.)

⁴ Podatak preuzet sa službenih stranica Hrvatskog državnog arhiva - http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_6168 (datum pregleda: 18. ožujka 2019.)

području planski potpuno ili djelomično izgrađena i naselja Trnsko, Zapruđe, Siget, Središće, Utrina, Sopot, Travno, Dugave, Soboština i Lanište. Nova izgradnja odredila je novo lociranje položaja Hrelića koji je sada omeđen naseljima Dugave i Jakuševac (Prilog 3.).

Prilog 3. Karta Hrelića 2019., izrezak sa internetske stranice Google Maps, <https://www.google.hr/maps/> (pristup: rujan 2019.)

2.1. Prostorni i društveni odnosi sa susjednim naseljima

Prostorna i društvena transformacija Hrelića neodvojiva je od njegove veze s dva granična naselja – Jakuševcem i Dugavama. Dok je Jakuševac povijesno selo koje se ubrajalo u turopoljski posjed i čije prvo spominjanje datira u 14. stoljeće, Dugave su novozagrebačko naselje koje je podignuto prije četrdeset godina na nekadašnjim poljima sjeverno od Hrelića. Prostorne promjene utjecale su u zadnjim desetljećima 20. stoljeća i na društveni život te je izgradnja novog naselja pridonijela raskidu društvenih veza između dvaju susjednih sela. Kazivači su istaknuli kako je sve do izgradnje Dugava, Jakuševac bio njihovo težište kretanja budući da su upravo ondje bile crkva i škola. Također, brojni stanovnici Hrelića su rodbinski povezani sa stanovnicima Jakuševca. O odnosu Hrelića i Jakuševca kazivači su naveli sljedeće:

„Prije ak smo htjeli ić k meši mogli smo samo u Jakuševac, sad rijetko ko ide tamo kad nam je crkva u Dugavama. Isto je i sa školom, sad sva deca idu u Dugave. Prije je bilo obavezno ići na proštenja i zabave, a sad u Jakuševac najviše idemo na groblje i sprovode.“ (Ifka Matun)

„Svi pravi Relićani imaju familiju u Jakuševcu i obrnuto. Al nismo si uvijek bili dobri s njima, to je tak sa susjedima. Prije smo se i više družili, išli na zabave...sad je sve to drugačije. Jedino svi bumo tamo na groblju završili skupa.“ (Ivan Pavišić)

„Znam da je moja baka išla u Jakuševac u školu, čak je i moj tata išo par godina prije nego je ova u Dugavama napravljena. Meni je u Jakuševcu teretana pa zato idem tamo, inače mi je sve bliže u Dugavama obaviti.“ (Ivan Kralj)

Današnja župa sv. Marka Evanđelista (Prilog 4.) po prvi puta se spominje 1334. godine pod nazivom Parochia Sancti Marci Ev. In campo (Župa Sv. Marka Ev. u polju). Utemeljena je na posjedu obitelji Erdödy u Trnju te se na početku svog utemeljenja prostirala na puno širem prostoru od današnjeg. Budući da se nalazila u blizini rijeke Save, koja je stalno mijenjala tok na ovom području, župa je kroz svoju dugu povijest tri puta mijenjala svoje sjedište. Zbog poplave je posljednji put premještena 1811. godine na mjesto kapele sv. Roka zvano Rokišće.

Prilog 4. Crkva Svetog Marka u Jakuševcu, autor: Martina Petrović, svibanj 2018.

Prvotna crkva iz 1789. godine je bila karakterističnog oblika za turopoljske drvene crkve - rađena od hrastovine, naglašenog predvorja sa zvonikom usred krovišta i ponad ulaza u svetište (Maroević 1997: 54). Česta preseljenja i poplave su je teško oštetili i prouzrokovali

truljenje drva pa su župljani na njezinom mjestu 1832. godine podigli novu crkvu. Povjesničar umjetnosti Igor Maroević navodi kako je riječ o jednoj od prvih postbaroknih drvenih crkava nastalih izvan područja Plemenite općine Turopolja, na području turopoljskog crkvenog arhidakonata (Maroević 1997: 54). Također, oblikovanje pročelja nove crkve sa slobodnom zabatnom zonom na kojoj je prozor pjevališta je predstavljalo novost u dotadašnjoj graditeljskoj tradiciji te je takvo rješenje postalo uzorom po kojem su kasnije građene drvene crkve u Turopolju (Černicki 2008: 27).

Osim crkve i groblja, desetljećima su djeca iz Hrelića osnovnoškolsko obrazovanje stjecala u četverogodišnjoj pučkoj školi u Jakuševcu (Prilog 5.). Prema podacima iz monografije *Jakuševac – jučer, danas, sutra* početak izgradnje prve školske zgrade, smještene tik uz lokalno groblje i crkvu sv. Marka, datira u 1909. godinu. Objekt je financiralo ondašnje Ministarstvo bogoštovanja i nastave uz dobrovoljni rad mještana naselja. S nastavom je započeto godinu dana kasnije, a kao prvi učitelj se spominje Petar Simonji. Nažalost, sve do 1944. godine nema sačuvanih zapisao o učiteljima i polaznicama škole (Živanović 2002: s.d). Ipak, prema prikupljenim kazivanjima saznajemo kako je bilo riječ o mješovitoj školi koja je u prosjeku trajala četiri godine. U nju se kretalo s navršениh osam godina života. Tri kazivačice su se prisjetile kako je njihovo obrazovanje u navedenoj školi izgledalo tijekom krajem 30-ih i početkom 40-ih godina prošlog stoljeća (Prilog 6.).

Prilog 5. Pučka škola u Jakuševcu,
autor: Martina Petrović, ožujak 2019.

Prilog 6. Učenici pučke škole u
Jakuševcu, početkom 1930-ih,
privatno vlasništvo Klare Matun

Kata Matun je, kao najstarija među kazivačicama rođenima u Hreliću, prva započela svoje obrazovanje. Završila je četiri redovna razreda pučke škole te krenula i u peti koji se održavao

jednom tjedno. Godinu dana mlađa Klara Matun je također završila četiri razreda osnovne škole. Iako su isto godište, Draga Matun je radi lošeg zdravlja u školu krenula godinu nakon Klare te je završila samo prvi razred. Prema vlastitim riječima nije voljela ići u školu pa se skrivala u polju za vrijeme njezina trajanja, ali ponosno ističe kako se unatoč tome i danas zna potpisat.⁵ Sve tri kazivačice su kazale kako im je predavala ista učiteljica – Slavica Marković. Prisjećaju se kako je uz nju u školi istovremeno radio i učitelj Jakob(v) Kicivoj. Unatoč tome što nisu bile isti razred, kazivačice su mogle imati istu učiteljicu, jer je škola bila organizirana u turnusima.

Prema kazivanjima, izgradnja naselja Dugave odigrala je značajan utjecaj u razvoju odnosa između susjednih sela Hrelića i Jakuševca u posljednjim desetljećima 20. stoljeća. Natječaj za izradu urbanističko-arhitektonskog rješenja stambenog naselja Dugave raspisan je 7. listopada 1975. godine (Čižmek 1979: 22). U roku predviđenom raspisom za predaju natječajnih radova zaprimljeno je 25 ponuda, a prva nagrada je dodijeljena autorskom timu sastavljenom od arhitekata Ivana Čižmeka i Tomislava Odaka, inženjera Tomislava Bilića i Zdenka Vazdara te njihovih suradnika (Odak 1979: 24). Gradnja naselja započela je dvije godine kasnije. Naselje je ime dobilo po nazivu za nisko poplavno zemljište, a predložio ga je arhitekt Ivan Zemljak. Domicilno stanovništvo Hrelića je, prema kazivanjima, polje uz nekadašnji Savin rukavac na kojima će kasnije biti podignuto novo naselje nazivalo Krčavine.

Prilog 7. Dugave i Hrelić iz zraka, preuzeto iz Facebook grupe Dugave Republika, <https://www.facebook.com/groups/34034626324/> (pristup: rujan 2019.)

⁵ Transkript: Dragica Matun o školovanju: „Išla sam u školu jednu godinu, dale nisam htela ići, al još se znam potpisati. Dok su oni bili u školi bila sem u živici i čučala dok ne dođu ovi iz škole...kaj su moji znali (de sam)!“

Projekt naselja Dugave (Prilog 7.) bio je prototip društveno-usmjerene stambene izgradnje u Zagrebu te je predstavio novi način urbanističkog planiranja zbog kojeg se i danas Dugave smatraju vizionarskim naseljem. U novopodignutim naseljima je često nedostajala osnovna infrastruktura i zelene površine te su zbog nedostatka društvenih sadržaja okarakterizirani kao spavaonice (Gulin Zrnić 2009: 49). Također, tadašnja urbanistička kritika je oštro osuđivala sveprisutni i agresivni esteticizam pravog kuta te se stoga realizaciji projekta naselja Dugave napušta važeće načelo ortogonalnog rasporeda ulica (Anon. 1976: 8). Premda su samu realizaciju projekta pratile oštre kritike i izostanak šire društvene podrške, što se negativno odrazilo na cjelovito izvršenje projekta, Dugave su nastale kao odvažna reakcija na stanje u urbanizmu i zagrebačkoj stambenoj arhitekturi druge polovice dvadesetog stoljeća. Kao što ističu i njihovi autori, one su primjer vizionarske misli koja je nekada bila naša sadašnjost, a danas se čini kao nedostižna budućnost (Čižmek 1979: 22).

Prilog 8. Naselje Dugave u izgradnji, 1980. godine, preuzeto iz Facebook grupe Zagreb kakav je nekada bio, <https://www.facebook.com/groups/292980229098/> (pristup: rujan 2019.)

Unatoč svim navedenim poteškoćama, tijekom desetljeća izgradnje stvoren je vizualno prepoznatljiv prostor. Ideja arhitekata je bila pomiriti nadiranje grada u selo tako što se betonska izgradnja visokih objekata sa sjevera grada lomi u prstenastoj izgradnji stambenih objekata kolektivnog stanovanja, a visina novih objekata znatno pada prema južnim rubovima naselja gdje se postupno snižava na razinu individualne stambene izgradnje na području susjednog naselja Hrelić (Anon. 1976: 10). Arhitekt i autor projekta Ivan Čižmek je istaknuo i kako se „uređenjem

zemljišta i oblikom objekata ovom naselju daje gradski izgled, a ono gradu daje svoju zaboravljenu intimnost turopoljskog sela“ (Čižmek 1979: 22).

Ključnu ulogu odigrala je izgradnja nove crkve i škole u Dugavama, budući da je Hrelić potpao pod područje pod njihovom upravom. Godine 1978. dekretom tadašnjeg zagrebačkog nadbiskupa Franje Kuharića je osnovana Župa sv. Mateja, apostola i evanđelista. Novoosnovana župa obuhvaća naselje Dugave, koje se u to vrijeme počelo planski graditi, i naselje Hrelić, koje je do tada pripadalo župi Sv. Marka u Jakuševcu.⁶ S obzirom da urbanističkim planovima nisu bile predviđene lokacije za gradnju sakralnih objekata u novozagrebačkim naseljima, za potrebe održavanja misnih slavlja se otvaraju crkve u stanovima smještenima u stambenim zgradama. Po useljenju u novoizgrađeni prostor 1981. godine započinje pastoralno djelovanje i okupljanje vjernika. Početkom 1990. godine Općina Novi Zagreb daje odobrenje za gradnju crkve u Dugavama, a istovremeno je potpisan ugovor za izradu idejnog rješenja i ostale tehničke dokumentacije s arhitektima Vinkom Penezićem i Krešimirom Roginom. Za lokaciju je odabrana livada u južnom dijelu naselja, neposredno uz nekadašnji Savin rukavac i naselje Hrelić. Gradnja je započeta 1991. godine, a potrajala je pune četiri godine te je simbolički dovršena 1. lipnja 1995. godine kada je u svečanoj procesiji preneseno svetohranište u novoizgrađeni sakralni objekt.

Što se obrazovne situacije tiče, razvojem obrazovnog sustava školovanje je produženo na osam godina te su po završetku četverogodišnje pučke škole đaci iz Hrelića i Jakuševca nastavili pohađati više razrede u postojećoj školi u naselju Sveta Klara. Kako se podizao Novi Zagreb đaci svoje obrazovanje nastavljaju u novosagrađenim školama u Trnskom i Zapruđu, a potom i Utrinama. Tek je sa izgradnjom osnovne škole u obližnjem naselju Dugave postala uobičajena praksa da djeca u istoj školi provedu svih osam godina školovanja. Tadašnja škola „Josip Kraš“ s radom je započela 1980. godine. Odlukom Skupštine grada Zagreba 12. srpnja 1991. godine, zbog velikog broja učenika, ukida se postojeća i osnivaju se dvije nove škole: I. Osnovna škola Dugave i II. Osnovna škola Dugave, koja je 1992. g. preimenovana u OŠ Frana Galovića.⁷ Sporazumom o korištenju zgrade i razgraničavanju izdataka, škole koriste istu zgradu i opremu. Učenici iz nekadašnjih sela Hrelića, Jakuševca i Buzina nastavili su pohađati ove škole.

⁶ Preuzeto sa stranice župe sv. Mateja, apostola i evanđelista - <https://www.facebook.com/zupasvmatejdugave/posts/598239593593464> (datum pregleda: 21. kolovoza 2019.)

⁷ Preuzeto sa službene stranice OŠ Dugave - <http://os-prva-dugave-zg.skole.hr/> (datum pregleda: 21. kolovoza 2019.)

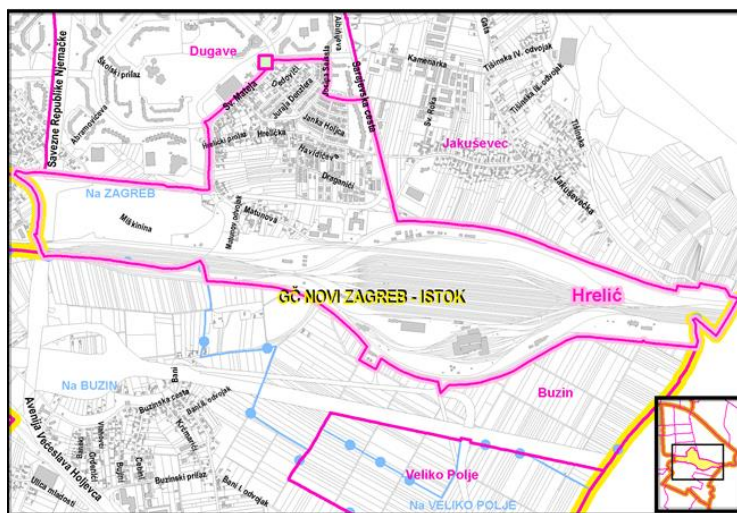
Izgradnja naselja Dugave je, osim društvenih, uzrokovala i značajne prostorne promjene. Naime, lokacija na kojoj je naselje podignuto odabrana je kako bi se upotpunila mikrorajonska okomica dotad izvedenih sjevernijih naselja, Travnog, Utrina i Zapruđa, koja su i danas Sarajevskom cestom prilično oštro odijeljena od ruralnog krajolika s njihove istočne strane. U okviru te izgradnje selo Hrelić je doslovno presječeno istom prometnicom, dok je njegov zapadni dio apsorbiran u mikrorajon Dugave (Tkalčić Simetić 2015: 30). U južnom dijelu novosagrađenog naselja 1980-ih godina je izveden koloplet uličica s planski građenim kućama u nizu. Dvoetažne kuće predstavljene su kao ekskluzivni stambeni prostori s puno zelenila i svaka sa svojom garažom i vrtom te su zamišljene kao kontrapunkt velikim zgradama u središtu naselja. Stvoreno je svojevrsno naselje unutar naselja koje se u svakodnevnom žargonu prema poznatoj seriji počelo nazivati „dugavski Beverly Hills“.⁸ Ovo jedinstveno urbanističko rješenje i njegova stilska cjelovitost dokinuti su brojim pregradnjama i novom izgradnjom koja nije pratila postojeći raster.

Izgradnjom Sarajevske ceste i „kućica u nizu“ dokinuta je prostorna jedinstvenost nekadašnjeg sela te je postavljena nejasna granica između Dugava i Hrelića. Među domicilnim stanovništvom, kao što je i utvrđeno provedenim intervjuima, područje Hrelića proteže se od Ulice Kramarići na zapadu, do Vatrogasnog doma Hrelić na sjeveru, Ranžirnog kolodvora na jugu te ulice Dedovići na istoku. U područje Hrelića je ubrojen i izdvojen dio u blizini Vatikanske ulice i naselja Travno, koji uključuje ulice Murati i Mikulicni. Ove dvije ulice nalaze se na području koje je odijeljeno izgradnjom prethodno spomenute Sarajevske ceste.

Ovakva geografska podjela odstupa od one podjele koju donosi Mjesni odbor Hrelić (Prilog 9.). Prema njoj Mjesni odbor (MO) Hrelić prostire se na 159,09 ha, a njegova površina obuhvaća iduće ulice: Avenija Većeslava Holjevca (dio - bez kbr), Dedovići, Draganići, Gomboševa ulica (26-36), Haviđićeva ulica, Hrelićka ulica, Hrelićka zavrtnica, Hrelićki prolaz, Kauzlarićev prilaz (2), Kramarići 1-29, Matunov odvojak, Matunova ulica, Miškinina ulica (65-68A), Oreškovićeve ulica 8H, Sarajevska cesta (37-43F i 52-68), Ulica Aladara Baranyai, Ulica Aleksandra Brdarića (2-34), Ulica Janka Holjca, Ulica Josipa Seissla, Ulica Jurja Denzlera, Ulica Stjepana Planića, Ulica Stjepana Podhorskog, Ulica sv. Matej (72-108B).⁹

⁸ Podatak preuzet sa <https://www.jutarnji.hr/domidizajn/interijeri/otkrivamo-zasto-su-dugave-vizionarsko-naselje/3481826/> (datum pregleda: 25. lipnja 2019.)

⁹ Podatak preuzet sa Službene Internet stranice Grada Zagreba - <https://www.zagreb.hr/3-mjesni-odbor-hrelic/14577> (datum pregleda: 25. lipnja 2019.)

Prilog 9. Karta MO Hrelić, preuzeto sa službenih internetskih stranica Grada Zagreba, <https://www.zagreb.hr/3-mjesni-odbor-hrelaic/14577> (pristup: rujan 2019.)

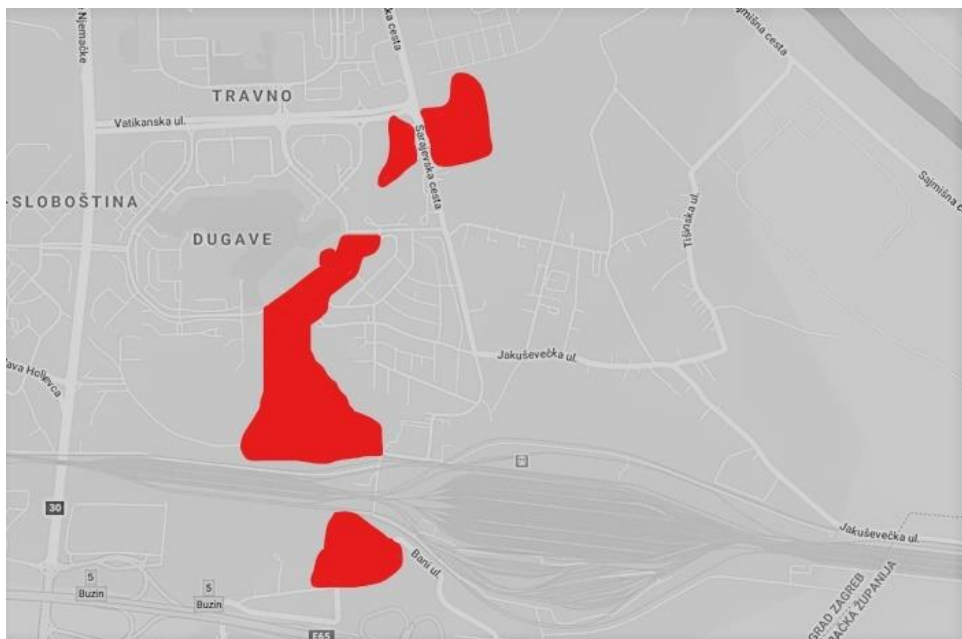
Također, premda su ubrojene u površinu MO Hrelić, prema kazivanjima, područje koje obuhvaćaju „kućice u nizu“ među lokalnim stanovništvom se ne percipira kao dio Hrelića. Iako su izgrađene na nekadašnjim poljima i oranicama koja su bila u vlasništvu domicilnog stanovništva, one se smatraju vitalnim dijelom Dugava i izostavljaju ih u imenovanju područja koje Hrelić obuhvaća. S druge strane, disproporcija se javlja i kod „zaseoka“ Murati, koji je prema parcelaciji podijeljen između Mjesnog odbora Jakuševac i Mjesnog odbora Dugave, premda se i njegovi stanovnici smatraju dijelom Hrelića. Tako je Draga Matun vezano uz ovu temu kazala: „Ja sam od Murata, ali to je Hrelić. Nema veze s Jakuševcem.“, a s njome se slaže i Stjepan Štrk koji ističe:

„Ta podjela je napravljena prema geografiji, kaj je kome bliže. Al to kaj su oni sagradili kuće tamo di su bile naše zemlje, ne znači da se to odmah zove Hrelić. Isto tak nisu ovi kod Murata sad odjednom Jakuševčani, to samo tak piše jer mora pisati.“ (Draga Matun)

3. Prostorni položaj naselja Hrelić

Hrelić pripada tipu zbijenih sela izduženog oblika s kućama smještenima uz glavni put s objiju strana ceste. Okućnice i kuće su pretežito pravokutnog oblika, a kuće su uzdužnom osi i zabatnim pročeljem usmjerene prema cesti (Biškupić Čurila i Matijašić 2017: 9). U njemu prevladavaju obiteljske kuće sa pripadajućim okućnicama. Kako bi se utvrdio prostorni raster sela i njegove granice, pri provođenju istraživanja kazivačima je pokazana karta na kojoj su

potom zamoljeni označiti područje koje obuhvaća naselje Hrelić. Među domicilnim stanovništvom odgovor je bio univerzalan te su naveli da se područje Hrelića proteže od Ulice Kramarići na zapadu, do Vatrogasnog doma Hrelić na sjeveru, Ranžirnog kolodvora na jugu te ulice Dedovići na istoku. U područje Hrelića je ubrojen i izdvojen dio u blizini Vatikanske ulice i naselja Travno, koji uključuje ulice Murati i Mikulicni. Iz Prikaza prostora Hrelića nastalog sukladno kazivanjima uočljivo je kako on podjelom odgovara situaciji uočenoj na karti iz pedesetih godina 19. stoljeća.

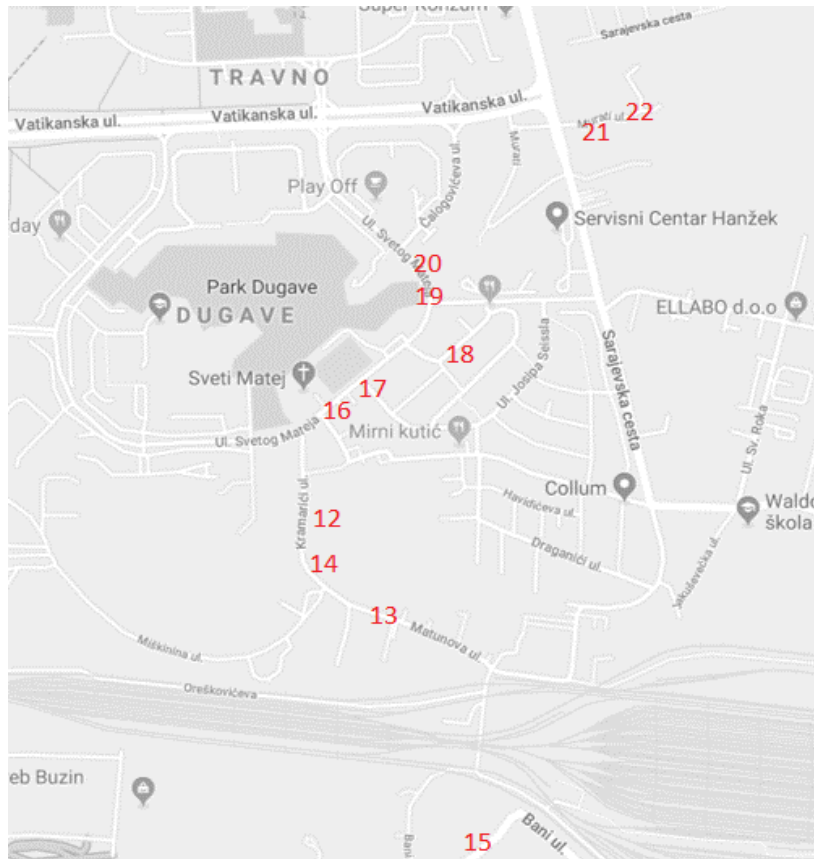

Prilog 10. Prikaz prostora Hrelića nastao sukladno kazivanjima, autor: Martina Petrović, 2019.

Današnji nazivi ulica u primjeni su od 1993. godine temeljem odluke Grada Zagreba o izmjeni naziva dotadašnjih ulica¹⁰, a odabrani su prema najčešćim prezimenima lokalnog stanovništva. Prezimena koja su korištena u nazivu ulica su: Kramarić, Matun, Murat, Mikulinec, Dedović, Draganić i Haviđić. Uz navedena, učestala prezimena u ovom kraju su i Jurjević, Pavišić i Štuk. Među stanovništvom pripadnici pojedine obitelji bili su poznati prema nadimcima. Tako su Dedovići bili poznati kao Kresaki, Draganići kao Hajstori, Haviđići kao Porci, Pavišići kao Drobilci, dok su Jurjevići ovisno o lozi iz koje dolaze bili poznati kao Ciglari ili Depci. Ovakvo nazivlje danas učestalo u razgovoru starijih osoba pa će tako primjerice

¹⁰ Odluku o izmjeni naziva na uvid je ustupila kazivačica Barbara Matun

ukoliko razgovaraju o Ivanu Haviđiću spominjati ga kao Ivu Porčevog, a Josipa Draganića kao Jožu Hajstora.

Prilog 11. Prikaz lokacija reproduciranih u Prilozima od rednog broja 12 do 22, , autor: Martina Petrović, 2019.

Prilog 12. Ulica Kramarići, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Zapadnu granicu sela čini nekadašnja jedinstvena ulica Hrelić koja je danas podijeljena na dvije ulice: Ulicu Kramarići (Prilog 12. i 14.) koje se proteže od Crkve sv. Mateja sve do Kapelice sv. Petra i Pavla te Matunove (Prilog 13.) ulice koja se od kapelice nastavlja sve do Ranžirnog kolodvora na jugu. Na navedenom prostoru možemo zateći pretežno stambene kuće sa pripadajućim okućnicama.

Prilog 13. Matunova ulica,
autor: Martina Petrović, 2019.

Prilog 14. Polja u ulici Kramarići,
autor: Martina Petrović, 2019.

S parne strane Ulice Kramarići prostiru se polja poznata među lokalnim stanovništvom pod nazivom Krčavine, a na kojima se od 1960-ih pa do početka 2000-ih godina održavao stočni sajam. Prostor na kojem su podignute upravne zgrade Ranžirnog kolodvora nekoć se, prema kazivanjima, nazivao Lenišće. Izgradnjom kolodvora sedamdesetih godina prošlog stoljeća dokinuta je poveznica između Hrelića i susjednog sela Buzina te je prekinut nekadašnji glavni seoski put koji je vodio sve do Jakuševca i povezivao ova tri mjesta (Prilog 15.). Ostaci nekadašnjeg poljskog puta i danas možemo vidjeti u suvremenom rasteru ulica.

Prilog 15. Kuća na nekadašnjem
glavnom putu od Buzina do
Jakuševca, autor: Martina Petrović,
2019.

Promjene u obiteljskom načinu života rezultirale su sredinom 20. stoljeća gradnjom novih stambenih objekata na nekadašnjim vrtovima i poljima. Riječ je o prostoru koji obuhvaća južni dio ulice Svetoga Mateja (Prilog 16. i 17.), od križanja s ulicom Kramarići pa sve do križanja s Kauzlarićevim prilazom (Prilog 19.). Kako saznajemo iz kazivanja, među stanovnicima je ovaj dio sela poznat pod nazivom Gornje selo, a on obuhvaća Hrelički prolaz, Hreličku ulicu do kućnog broja 33, dio ulice Sv. Mateja (od k.br. 80 do k.br. 108A) te ulicu Dedovići.

Prilog 16. Ulica sv. Mateja oko k.br 108, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Prilog 17. Ulica sv. Mateja oko k.br 98, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Ujedno, ovo je najgušće naseljeni dio Hrelića, a razlog tome leži u povijesnim okolnostima. Naime, kako svjedoče kazivači, intenzivna izgradnja na ovom području započeta je sredinom 20. stoljeća kada su nastupile promjene u obiteljskom načinu života i ukinute obiteljske zadruge. Također, u istom razdoblju prema kazivanjima dolazi do cijepanja nekad jedinstvenih imanja u manje parcele na kojima se podižu nove stambene i gospodarske jedinice. Kazivačice Draga i Klara Matun u svojim su kazivanjima istaknule kako od 1950-ih nadalje postaje uobičajeno da se mladi parovi odvajaju od obitelji i podižu vlastite kuće. Taj proces podjele nekad velikih imanja na manje parcele su nazvale „podjelom među braćom“.

Prilog 18. Ulica Dedovići, autor:
Martina Petrović, rujan 2019.

Kuće izvedene od cigle podizane su u ulici Dedovići (Prilog 18.) tijekom 1970-ih na prostoru nekadašnje livade koja je vodila prema gmanju. Povod njihovog podizanja bila je gradnja spomenutog Ranžirnog kolodvora budući da nove stambene objekte podiže stanovništvo koje je prethodno nastanjivalo južni dio sela, a kojem je zbog gradnje istog oduzeta imovina i srušene njihove nekadašnje drvene kuće te su oni izmješteni u sjeverni dio naselja.¹¹

Prilog 19. Križanje ulice Sv. Mateja i
Kauzlarićevog prilaza, autor: Martina
Petrović, rujan 2019.

Prilog 20. Prostor nekadašnjeg gmanja,
autor: Martina Petrović, rujan 2019.

¹¹ Kazivačica Klara Matun prisjetila se kako je njezina rodna kuća bila na mjestu današnje upravne zgrade Ranžirnog kolodvora, a nakon izvlaštenja njezina obitelj je preselila u sjeverni dio sela na područje ulice Dedovići

Prostrano gmanje (Prilog 20.) na koje su krave izvođene na ispašu bilo je smješteno na područja današnje Čalogovićeve ulice, uz jedno od pomoćnih korita rijeke Save koje je izmijenjeno gradnjom naselja Dugave. Ono je srednji dio Hrelića spajalo sa tzv. Priječkim krajem, a riječ je o prostoru koji danas obuhvaćaju ulice Murati i Mikulinci te koji je izgradnjom Sarajevske ceste odijeljen od ostatka naselja (Prilog 20. i 21.)

Prilog 21. Pogled na ulicu Murati,
autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Prilog 22. Ulica Murati, autor:
Martina Petrović, rujan 2019.

4. Istaknute vizualne odrednice naselja

Prilikom istraživanja kazivači su zamoljeni da navedu koje građevine, mjesta ili spomenike smatraju istaknutim vizualnim odrednicama naselja. Najzastupljeniji odgovor (8 kazivača) bio je *Marof* - crkveni posjed na kojem se od 1960-ih do početka 2000-ih godina održavao stočni sajam. U istaknute vizualne odrednice naselja ubrojani su i Ranžirni kolodvor (6 kazivača) te *križno drvo* (3 kazivača.) S po jednim odgovorom bili su zastupljeni stadion NK Zelengaj te DVD Hrelić. Nastavak poglavlja donosi analizu triju vizualnih odrednica naselja koje su bile najzastupljenije u odgovorima kazivača.

4.1. Sajmište u Hreliću

Zagreb je zbog svog položaja još u srednjem vijeku postao važno trgovačko središte. Uz to, bilježi i dugu tradiciju sajmovanja koja svoje pravne početke nalazi u Zlatnoj buli kralja Bele IV. iz 1242. godine (Muraj 1990: 34; Tkalčić Simetić 2016: 24). Od tada pa do danas, mijenjao se značaj i lokalizacija sajmišta unutar rastera grada te je uočljiva migracija od središta

prema periferiji grada. Zbog uređenja Heinzlove ulice tamošnji stočni sajam se 1960-ih seli u selo Hrelić (Tkalčić Simetić 2016: 24). Održavao se jednom tjedno (srijedom) na području koje lokalno stanovništvo naziva *Marof*, jer se nalazilo u crkvenom vlasništvu. Premda je prvenstveno bilo riječ o stočnom sajmu, ondje je prodavana i rabljena roba.

Prilog 23. Sajmište u Hreliću,
autor:Pavao Cajzek, 1970-ih (Cajzek,
1994: s.p.)

Prilog 24. Sajmište u Hreliću,
autor:Pavao Cajzek, 1970-ih (Cajzek,
1994: s.p.)

Ivica Šestan je prilikom istraživanja obrta u okolici Zagreba provedenog 1980-ih posjetio i sajmište u Hreliću. Pritom je uočio kako je ono unatoč blizini novosagrađenih zagrebačkih naselja i dalje sačuvalo mnoge značajke tradicionalnog (Petrić i Sinković 1988: 191). Zabilježio je kako se sajam sastojao od dva dijela: na jednom se prodavala stoka, a na drugom obrtnički proizvodi. Svoje proizvode su nudili užari, bačvari, izrađivači metala, drška za alat, remenari i izrađivači metala. O ponuđenom asortimanu Šestan piše kako je u znatnoj mjeri bio prilagođen tadašnjim potrebama, no nije isključivao tradicionalne elemente (Petrić i Sinković 1988: 191). Tako su se uz pletene košare, brezove metle, užad za stoku i stupe od dužica za pravljenje maslaca, našle i krletke za ptice, brnjice i remeni za šetanje pasa te drveni vrčevi. U neposrednoj blizini prodavača su bili smješteni ugostiteljski šatori (Prilog 23.) i tezge s pićem i jelom (Prilog 24.) koje je uglavnom uključivalo roštilj te kotlovinu i kobasice. Kazivačice Klara i Barbara Matun ovako su opisale izgled sajma:

„Svake srijede i bile su sve vrste stoke sitnog i krupnog zuba. U ograji su ti se tržili krave i konje, tamo di je pečenjara su ti bile klupe i bio je plac. Mogo si povrće prodavat.

I perad se tamo prodavala. I bile su te kućice u kojima su se prodavale kobasice i pečeni odojak se tamo sekeli. I onda iza toga je bio taj ogromni stočni sajam. Svinje su se posebno prodavale tamo.“ (Barbara Matun)

„To je nekoć bilo popovsko imanje. Dvije zgrade pripadale Marofu. Tu su živjeli špani, njihove kuharice, gazdarice...Na taj sejem su dolazili ljudi iz cijele bivše Jugoslavije! To je bio nadaleko poznat sajam. Mi smo svoje svinje, krave sve kaj je bilo prodavat od stoke prodavali tu. Jedino nismo prodavali povrće jer sve kaj je bilo za prodat se nosilo u grad na plac. Tu su dolazili nakupci iz Dalmacije, Dubrovnika...“ (Klara Matun)

Sajam je igrao važnu ulogu u privrednom i društvenom životu sela, jer je stanovništvo na njemu od 1960-ih pa sve dok kralja 1990-ih trgovalo stokom i peradi. Također, na njemu se nabavljala stočna hrana, ali i oruđe te ručno rađeni predmeti potrebni za obradu zemlje te obavljanje svakodnevnih poslova u kućanstvu. Svake srijede središte sela postalo je žila kucavica u koju su se slijevale rijeke ljudi iz najrazličitijih krajeva. Uz njega se vežu osobne priče i anegdote pa se primjerice kazivačica Vlatka Kralj prisjetila da je kao dijete, početkom 1980-ih, svake „svake srijede popodne išla po sejmu tražit peneze ak su nekom ispali“, dok je Nada Bašić istaknula kako su je kao malu često zezali da će je ondje prodati ukoliko „ne bude dobra.“ Premda je sajmište u Hreliću službeno prestalo s radom, u široj javnosti *Hrelić* predstavlja sinonim za zagrebački buvljak koji se dva puta tjedno (srijedom i nedjeljom) održava u susjednom naselju Jakuševcu. Sajam rabljene robe se uz sajam stoke do 1979. godine održavao u Hreliću, a tada je preseljen i pripojen postojećem sajmu rabljenih automobila u Jakuševcu, koji se na toj lokaciji održavao od 1970. godine (Bilić i Ivanković 2006: 339). Unatoč preseljenju te gubitku određenih sadržaja (stočnog sajma) i pripajanju drugih (sajam automobila), sajam rabljene robe zadržao je naziv – Hrelić. Premda je ovaj naziv za nedjeljni sajam uvriježen u urbanom žargonu i medijskom diskursu lokalno stanovništvo odbija ovakvu nomenklaturu te sajam jednostavno naziva *sejem*, sajmište ili Jakuševac.

„Nikad nisam nekog od tu čula da kaže da ide na Hrelić, kažeš da ideš na sajmište, sejem, Jakšu ili Jakuševac. Uvijek preokrećem očima kad mi neko spomene taj naziv.“ (Vlatka Kralj)

„Ovo u Hreliću je stari stočni sajam koji je zatvoren, a ono što zovu Hrelić je zapravo Jakuševac. Mi načelno kažemo kak idemo na sajam ili na semišće, ali ne na Hrelić“ (Ivica Pavišić)

Prilog 25. Pogled sa nekadašnjeg sajmišta prema Matunovoj ulici, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Etnologinja Mirna Tkalčić Simetić je provela iscrpno istraživanje s ciljem kulturno antropološkog sagledavanja Hreljića kao prijepornog i heterotopičnog mjesta, a rezultati tog istraživanja su sažeti u knjizi *Hreljić – antropologija prijepornog mjesta*. Dok “smetlište” predstavlja svojevrsnu metonimiju Jakuševca kao stigmatiziranog dijela grada, Hreljić postaje metonimijom sela iz kojeg je fizički izmješten. Sagledavanje fenomena prisvajanja imena Hreljić kroz prizmu međudnosa tih označitelja urbane drugosti predstavlja kompleksan zadatak. U njemu se isprepliću vremenska, prostorna, politička i simbolička dimenzija stvaranja mjesta. (Tkalčić Simetić 2015: 26) Može se reći da je Hreljić na Jakuševcu, u više od trideset godina svojeg postojanja, postao gotovo mitskim toponimom simboličke mape grada. Također, unatoč preseljenju stočni je sajam u manjem obimu nastavio djelovati na istoj lokaciji u Hreljiću. Premda je prodaja službeno bila izmještena, među prodavačima i kupcima je sve do početka 2000-ih upravo „stara lokacija“ ostala uvriježeno mjesto razmjene. Još tijekom devedesetih godina 20. stoljeća na sajmištu se odvijala prodaja stoke, premda u znatno manjem obimu. Najduže su se zadržali trgovci iz okolice Zagreba koji su prodavali žitarice. Ipak, kako je zbog izmještanja sajma sve manji broj posjetitelja dolazio u Hreljić jedini kupci postaju lokalni stanovnici te stanovnici okolnih mjesta. Budući da je među njima bilo sve manje onih koji su se bavili poljoprivredom i uzgojem životinja, trgovcima dolazak postaje neisplativ te shodno tome odlaze na druge lokacije.

„Makar je sajmište premješteno trgovci koji su dugo dolazili nisu sam tak prestali dolaziti. Još sredinom devedesetih su se ondje prodavale krave i svinje. Evo pa tovarna vaga je tamo stajala sve dok je prije par godina nisu odveli ovi kaj kupe sirovine.“ (Ivan Pavišić)

„Kako je sajmište preseljeno sve je bilo manje ljudi. Ali nije to došlo samo od jednom. Ipak, domaći ljudi su sve manje držali krave i trebali hranu za živine tak da su i trgovci gubili interes. Prije petnaest godina si još mogao kupiti žitarice koje su kamionima dovozili. Sjećam se, Dragec je bio zadnji koji je ostao, al kaj će tu radit jedva proda vreću kukuruze“. (Barbara Matun)

„Ne sjećam se da su prodavali životinje gore, samo kamiona koji su uz cestu prodavali kukuruz u vrećama. Al ne sjećam se kad je to točno završilo. Kad sam bio mali nisu nam dali da se igramo gore u ograji jer je cijela bila zarasla.“ (Ivan Kralj)

Danas je sajmište napušteno, a „ograja“ u kojoj se odvijala trgovina obrasla grmljem i drvećem (Prilog 25.). Sačuvane su samo dvije upravne zgrade koje su tijekom 1990-ih naselili prognanici Domovinskog rata te su nekadašnji uredi pretvoreni u spavaće prostorije. Iste obitelji i danas navedene prostorije koriste za svakodnevni život. U barakama iza nekadašnjih upravnih zgrada do prije nekoliko godina djelovala je ilegalna pečenjara koja je s radom započela još na samim počecima sajmovanja u Hreliću. Prema dostupnima, ali nepotvrđenim informacijama, na mjestu nekadašnjeg sajmišta otvorit će se novouređeni park s teretanom na otvorenome. Informaciju o budućem izgledu ovog prostora otkrila nam je kazivačica Nada Bašić koja je ujedno i članica Mjesnog odbora Hrelić.

„Postoje planovi o uređenju sajmišta u park, ali ni mi još ne znamo kada će se točno izrealizirati. Do sada je dva puta izvršeno čišćenje prostora i krčenje šikare, ali kada će park dobiti novo lice i kada će to biti izvedeno do kraja još uvijek nije poznato. Ali ideja postoji.“ (Nada Bašić)

4.2. Ranžirni kolodvor

Ranžirni kolodvor je željeznički kolodvor u kojemu se sastavljaju i rastavljaju teretni vlakovi te je opremljen posebnom skupinom kolosijeka i postrojenjem za manevriranje. Izgrađen je sa zadatkom da se u njemu obavi cjelokupni ranžirni rad na zagrebačkom području te razvrstavanje vagona za druge ranžirne rajone na željezničkoj mreži. Ideja o gradnji novog teretnog kolodvora u Zagrebu javlja se još 1950-ih s ciljem izmicanja teretnog prometa iz središta grada. Današnji kolodvorski kompleks se prostire na 100 ha te je dug 4,1 km, a širok 1,1 km (Bunijevac 2003: s.p).

Odluka o gradnji Ranžirnog kolodvora (Prilog 26.) na južnom zagrebačkom području donesena je 1963. godine i izvorno je zamišljena u dvije faze. Ipak, realizacija od samog početka nije tekla po planu zbog dugotrajne izvedbe tehničke dokumentacije, teškoća s izvlaštenjem zemljišta za izgradnju, sporog ishoda dozvola te nedostatka kontinuiranih novčanih uplata. Tako je gradnja zagrebačkog Ranžirnog kolodvora započela tek 1967. godine. Projekt je bio izrađen po uzoru na ranžirni kolodvor u francuskom gradu Sottevilleu, a njegova izgradnja je potrajala čak dvanaest godina i stajala 2,1 milijardu dinara. Zagreb Ranžirni kolodvor u rad je svečano pušten 27. svibnja 1978. godine (Bunijevac 2003: s.p).

Prilog 26. Ranžirni kolodvor u doba izgradnje, preuzeto iz: *Brošura Zagreb Ranžirni kolodvor 1978-2003.* (Bunijevac, 2003: s.p.)

Zemljište na kojem su podignute upravne zgrade nekoć je pripadalo lokalnom stanovništvu te se nazivalo Lenišće. Ondje je obiteljsku kuću imala i kazivačica Klara Matun koja je o gradnji kolodvora kazala iduće:

„Moja kuća je prije bila tamo, od tamo su Jurjevići inače. Ali kad su odlučili graditi kolodvor nama su u ime države oduzeli tu zemlju i srušili kuće koje su tam bile. Neki su dobili neke novce, a neki nisu dobili ništa pa su se još godinama tužili za oduzimanje imovine. Ja sem tada već bila pri Matun zamuž pa nisam živela više tam. Drugi su si morali nove hiže napraviti, moji su otišli k Dedovićima. Nisi se imal kaj bunit.“ (Klara Matun)

Također, izgradnja kolodvora presjekla je nekada glavni seoski put koji je od Buzina preko Hrelića išao do Jakuševca (Prilog 27.). Tako su kuće koje su se nalazile na samom jugu naselja na zemljama znanima kao Dolec odvojene od naselja. Danas su one obuhvaćene u prostor koji se nalazi pod upravom Mjesnog odbora Buzin te se administrativno ne smatraju dijelom Hrelića. Također, izgradnja pruge presjekla je nekadašnji glavni put prema naselju

Buzin. Prelazak preko pruge i pristup oranicama i poljima koje su ostale s njegove južne strane bio je dopušten lokalnom stanovništvu, no zbog postavljenih rampi glavni promet preusmjeren je na okolni put kroz naselje Dugave i nove prometnice, poput one Savezne Republike Njemačke. Trenutačno je postavljena rampa te je prolazak moguć isključivo pješice ili manjim prijevoznim sredstvom.

„Hrelić se nekoć prostirao sve tam do Dolca, ali kad je pruga sagrađena oni su ostali na drugoj strani. Crnekovići, Budak...sve je to nekad bilo Hrelić, al sad spadaju pod Buzin. Mogli smo traktorima prelaziti preko na polje, al uvijek je bio neko ko je čuvao rampu. Sve dok nisu zakrčili put mogao si i autom ići u Buzin, al sad se kolodvor raspada pa bolje ići okolo.“ (Barbara Matun)

„Prije je to sve bilo ko jedno, onda su sagrađili prugu. Mogel si i dale ići peške il s traktorom. Ovisi jel do na rampi il ni, ko zna po prek je mogle s Velkog Polja doć do sim bez da ide okolo.“ (Draga Matun)

Prilog 27. Ranžirni kolodvor kao južna granica naselja, autor: Martina Petrović, srpanj 2019.

Ranžirni kolodvor je kao jednosmjerni kolodvor kojeg čine tri velike skupine kolosijeka: prijemna, smjerna i otpremna. Na njemu se nalaze i vagonaska radionica, lokomotivski depo, praonica i tvornica bandaža. Usporedno s kolosiječnim kapacitetima bile su građene i

infrastrukturne zgrade s ukupno 30 tisuća četvornih metara korisnog radnog prostora. Godine 1980. su u kolodvorskoj povijesti označene kao zlatno doba jer je Ranžirni kolodvor u to vrijeme bio najsuvremeniji kolodvor u jugoistočnoj Europi s vrlo dobrim poslovnim pokazateljima. U prosjeku na kolodvor je po danu pristizalo 57,3 vlaka, a otpremljena su 56 vlaka te je na njemu obavljano 21% ukupnog ranžirnog rada u Hrvatskoj s 6000 vagona na dan uz smanjenje prosječnog vremena ranžiranja (Bunijevac 2003: s.p.). Ipak, stanovništvo Hrelića u većem dijelu nije imalo materijalne koristi od života u blizini kolodvora te nisu zapošljavani na istom. Na kolodvoru su mahom radili ljudi iz drugih dijelova Zagreba ili njegove okolice, a povećana koncentracija ljudi odrazila se na otvaranje dućana i kafića u Matunovoj ulici koja je vodila do kolodvora.

„Iz sela se nisu ljudi zapošljavali na kolodvoru, tu su zagorci većinom radili. Ne znam zašto niko od nas tu nije radio, al eto nije. Imali smo druge poslove. Ljudi znaju za njega pa veliš da živiš blizu Ranžirnog pa znaju di si.“ (Ivan Pavišić)

„Imali smo dućan prije, ali sada je zatvoren. Većina ide kupovat u veće dućane, a nema više toliko zaposlenih na kolodvoru da bi im trebali gableci, nema ni izbjeglica pa nemamo ni dućan više. Birtije su ostale, imamo dvije, a dobro za birtiju se uvijek nađe kandidata.“ (Ifka Matun)

Nepovoljna društvena situacija 1990-ih godina se odrazila i na poslovanje, dolazi do naglog proizvodnog i tehnološkog zastoja te se odustaje od planirane modernizacije. Ulaskom u novo tisućljeće nastavlja se doba stagnacije i tehnološkog zaostajanja na koje je posebno utjecalo trend smanjenja sveukupnog cargo prometa (Bunijevac, 2003: s.p.).

„To si nekad u šet ujutro čuo horde ljudi kako idu niz ulicu na posao na Ranžirni, a sad vidiš jedva jednog il dva čovjeka kak idu tamo na posao. Skoro sve je zatvoreno, raspada se pa ni travu po ljetu ne pošišaju. Ko zna kaj će bit s tim“ (Vlatka Kralj)

Osamdesetih godina, u vrijeme najvećeg zabilježenog prometa, bila je zabilježena i velika koncentracija buke koju je proizvodio uznapredovali željeznički promet. Prema kazivanjima, stanovništvo tada nije poduzelo ništa, jer nisu bili upoznati s mogućnošću zagađenja bukom, već su na istu naviknuli s vremenom. Danas je situacija znatno drugačija, jer

je ukupni cargo promet na kolodvoru značajno umanjen te u prosjeku kolodvorom na dan prođu dva vlaka.

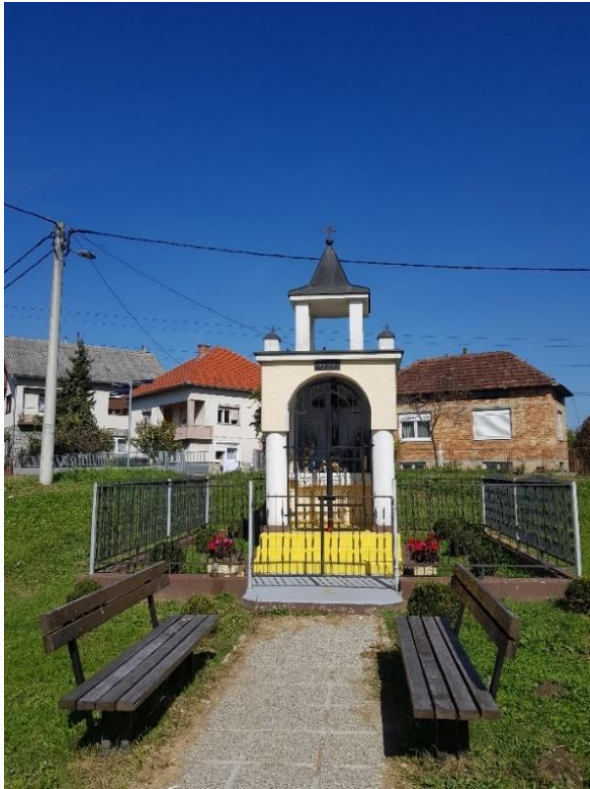
„Moja kuća je u neposrednoj blizini pruge. Čuješ vlak kad ide, kak ga nebi čuo, ali sad smo se svi već navikli na to. Kad je kolodvor tek počeo radit bilo je znatno više vlakova pa je i buka bila puno veća. Ali, nismo mogli ništa oko toga, nisu postavljali nikakvu zaštitu od buke. Da ga sada izgrade možda bi to bilo drugačije, ali ko zna. Navikneš se čovjek.“ (Stjepan Štrk)

„On je tu, on postoji...mislim čuješ, kad ide vlak, al navikneš se na to pa više ni ne čuješ. Nemrem zamislit kak je to da prođe pedeset vlakova dnevno, ovak čuješ možda jednog il dva na dana. Nisam razmišljlo neš o kolodvoru ko kolodvoru, branili su nam da tam idemo i pejemo se na vlakove kad smo bili mali.“ (Ivan Kralj)

Godine 1985. dovršena je izgradnja Doma željezničara Zagreb. Objekt je raspolagao sa 195 spavaonica, ambulantom, stomatološkom ordinacijom, knjižnicom i prostorijama za zabavu. Smještaj je bio dopušten svim radnicima ŽTP-a prema unaprijed određenim kvotama. Tijekom 1990-ih kompleks postaje utočište za prognane i izbjegle u Domovinskom ratu koji su ondje boravili sve do 1998. godine kada je prenamijenjen u objekt otvorenog tipa kategoriziran kao hotel s dvije zvjezdice poznat pod nazivom Porin. Objekt je kao hotel poslovao sve do 2012. godine kada je postupno prenamijenjen u prihvatilište za tražitelje azila u Republici Hrvatskoj.

4.3 Kapelica sv. Petra i Pavla

U samom Hreliću na križištu ulice Kramarići i Matunove ulice nailazimo na malenu kapelicu (Prilog 28.) Na navedenoj lokaciji početkom 20. stoljeća prolazio je glavni put koji je uz polja vodio iz susjednog sela Otok prema Zagrebu. Riječ je bila o utabanom makadanskom putu koji je prolazio uz crkveno imanje Marof, a njegov nekadašnji pravac donekle prati ulica Pavleka Miškine koja se proteže kroz naselje Sloboština. Najstariji kazivači su istaknuli kako je kapelica ondje „od kada pamte“ te da je 1937. godina prvotno drveno zdanje zamijenjeno zidanim. O podizanju kapelice svjedoči i natpis s istoimenom godinom upisanom na zabatu.

Prilog 28. Kapelica sv. Petra i Pavla, autor: Martina Petrović, kolovoz 2019.

Posvećena je sv. Petru i Pavlu, a odlukom Župe sv. Mateja na čijem se posjedu danas nalazi započeta je i pobožnost štovanja dvaju svetaca. Na njihov se spomendan 29. lipnja posljednjih deset godina održava svečano misno slavlje na otvorenom. Naime, sukladno kazivanjima starijih ispitanika, spomenuta vjerska praksa prethodno nije bila upriličena, već je kapelica isključivo služila kao mjesto molitve i vizualni orijentir. Postavljena je uz križište puta te je predstavljala i svojevrstan putokaz prolaznicima i putnicima namjernicima prema Zagrebu.

„Nismo išli na mešu u križno drvo prije, ni toga bilo. Kad sem bila mala bile su neko vrijeme svibanjske pobožnosti i molila se krunica, al ni to dugo trajalo. To je sad novi pop odredil da imamo mešu tu.“ (Klara Matun)

„Nije prije tu bila meša, ni proštenje za Petrovo. Ne znam ko ju je podigel, bila je tu odnavek pa su digli zidanu.“ (Kata Matun)

„Ne pamtim da je bila misa prije, al sad za Petrovo ako je lijepo vrijeme bude. Kad je bila prva sve je bilo svečano, donijeli su stolce iz doma, uredili su se balkoni i stavilo staro ruho da se pokaže. Lijepo je bilo.“ (Ifka Matun)

Kapelica je tijekom narednih desetljeća obnavljana zajedničkim akcijama stanovnika Hrelića. Nakon što je oštećena zubom vremena, temeljeno je obnovljena 2005. godine, a u

radovima na izmjeni krovišta i obnovi fasade su aktivnim radom sudjelovali sami stanovnici. U sklopu malih komunalnih akcija 2017. godine je uređen prilaz kapelici te su zasađeni grmovi i postavljene dvije drvene klupe.

„Neko je došo na ideju i to se prihvatilo, trebalo je obnovit križno drevo. Ko je kak mogo je pripomogao, neki su farbali, neki nabavljali materijal. Sad su i klupe postavili i uredili sve. Baš je lijepo, kad prolaze ljudi često stanu i gledaju, ne vidi se to baš svaki dan.“ (Vlatka Kralj)

Unatoč tome što je riječ o zidanom objektu, među lokalnim stanovništvom je poznata pod nazivom *križno drevo*. Unatoč tome što je govor podložan promjenama, korišteni naziv za određivanje kapelice (koji se i danas aktivno koristi među lokanim stanovništvom), ukazuje na zastupljenost turopoljskog govora u svakodnevnom životu te svjedoči o povezanošću s turopoljskim kulturnim nasljeđem. Naime, za razliku od ostalih kajkavskih krajeva, turopoljski govor ima različito imenovanje za oblike javnih vjerskih obilježja. Dvojbom oko njihovog imenovanja se pozabavila i povjesničarka umjetnosti Sanja Cvetnić koja navodi kako je naziv *križno drevo* prikladniji za opis ovakvih objekata. Premda je uvriježeni naziv raspelo također poznat u govornom jeziku, korištenje termina *križno drevo* upućuje na turopoljsku tradiciju oblikovanja i gradnje u drvu te ga je stoga moguće zadržati i za metalne, betonske i druge inačice (Cvetnić 2002: 12). S druge strane, izraz *poklonac* koji se spominje u stručnoj literaturi, u turopoljskom govoru nije uobičajen za spomenute oblike javnih vjerskih obilježja. U govornom jeziku stanovnika Hrelića naziv *križno drevo* označava manju građevinu, dok *raspelo* označava drveni ili zidani križ s prikazom Razapetog Isusa.

Prilog 29. Križno drevo, autor: Martina Petrović, 2019.

U naselju nailazimo na jedno betonsko *raspelo* postavljeno na sjecište putova, od kojih je glavni produžio prema Savi, a odvojak prema današnjem zaseoku Murati. Križna drva i raspela su javni iskazi pobožnosti zajednice koja u krajoliku djeluju kao posvećena mjesta, ali i prikladne orijentacijske točke.

5. Naselje Hrelić u regiji Turopolja

Ispitani stariji kazivači iz Hrelića i dalje ga smještaju u regiju Turopolja i identificiraju se s turopoljskim nasljeđem i kulturnim krugom nazivajući se Turopoljcima. Tako je Stjepan Štrk istaknuo „Hrelić je dio Turopolja, navek je tak bilo“, a Ifka Matun dodala „Mi smo pravi Turopoljci!“. Kazivači drže kako se pripadnost Hrelića regiji Turopolja, osim u geografskom smještaju, ogleda u tradicijskim načinima gradnje, tradicijskom ruhu i običajima vezanima uz određene blagdane.

5.1. Tradicijska arhitektura

Etnologinja Nada Getvaj tradicijsku arhitekturu Hrelića povijesno i tradicijski veže uz regiju Turopolje. Osnovnom karakteristikom arhitekture ovog područja smatrala je upotrebu kvalitetne građe, a tradicionalne kuće su redovito bile niske i prizemne te znatno veće od kuća na sjevernom području grada (Petrić i Sinković 1988: 33). Također, u odnosu na sjeverna područja, gospodarske cjeline su bile ograđene te je svaka za sebe činila jednu gospodarsku jedinicu. Razloge zbog kojih su sela južnog područja znatno drugačija od onih smještenih na padinama Medvednice, Getvaj pronalazi u tome što je riječ o nizinskom području s velikom površinom obradivog zemljišta koje je stanovništvu omogućilo intenzivnije bavljenje poljoprivredom i stočarstvom te stjecanje većih materijalnih sredstava.

Kuće su gradili narodni majstori (*paliri*) organizirani u družine. Prvotno su građeni manji domovi s jednom ili dvije prostorije, a kasnije veće i prostranije, najvećim dijelom trodijelne kuće u kojima je živjela velika obiteljska zadruga. U pravilu su građene kao prizemnice, pretežito pravokutnog oblika te najčešće bez temelja (Petrić i Sinković 1988: 33). Veličina kuća ovisila je o materijalnom stanju vlasnika, o čemu svjedoče i kazivanja.

„Hiže su gradili majstori, paliri su se zvali. A kak je bila velka zavisi o tome koliko si imel novaca. Oni bogati su imali veće iže, di je živelo više njih. A oni najbogateši su imali *čradake*.“ (Draga Matun)

„Joj, znali su se oni i napiti kad bi radili pa je to trajalo i trajalo... prije si imala jednu velku prostoriju, ižu, di smo si bili. I mlado i staro. A ko je bio bogatij je imo veće kuće.“
(Kata Matun)

Ulaz u kuću se nalazio na dužoj dvorišnoj strani, a ispred njega se nalazio mali *ganjk* (pristašek). Raspored unutarnjeg prostora je nastao kao rezultat tadašnjeg načina života te je središnju prostoriju činila *iža* koja je ujedno bila i najveća prostorija u kući, jer se u njoj boravilo, objedovalo i spavalo, a služila je i kao radni prostor u zimskim mjesecima. Pojedine kuće su imale još jednu i/ili dvije dodatne prostorije, tzv. *zadnje iže* koje su često bilo naknadno prigradene. Na pojedinim imanjima su podizane *komore*, manji drveni objekti koji su služili kao spavaonica ili spremišta. Tako je kazivačica Klara Matun navela kako se po udaji 1950. godine preselila u obiteljski dom njezinog supruga gdje su novopečeni supružnici prve mjesece braka proveli u zajedničkom kućanstvu, a potom su preselili u susjednu drvenu *hižu*, takozvanu *komaru* koja je bila preuređena za njihov samostalan život.

„Kad sam došla zamuž si smo bili v jednoj hiži, tak je to bilo. Onda smo se preselili v komaru koja je bila iza kuće. To je isto bila jedna prostorija, al sam za nas dva. Tu su inače bili ormari i krpinja i ono kaj se u miraz doneslo. Posle smo se preselili u zidanu hižu, a tam smo stvari držali.“ (Klara Matun)

Dok je funkcija pojedinih prostorija zajednička na cijelom južnozagrebačkom području, veličina objekta, kvaliteta i način gradnje te njegova ukrašenost su uvelike ovisili o materijalnim mogućnostima pojedinih porodica. Ukoliko su kuće bile ukrašavane, najčešće su ukrasi rađeni na *ganjku* i ulazu u kuću te na zabatnom dijelu kuće i prozorskim *oblocima* (okvirima) koji su okrenuti prema ulici.

O izgledu tradicionalne arhitekture svjedoči Nada Getvaj (1988.) koja navodi dva primjera. Prvi je bio kuća u vlasništvu obitelji Bedeković koju je uvrstila kao primjer kuća s dvije prostorije, dok je drugi primjer bila kuća Zvonka Pokupca na nekadašnjoj adresi Hrelić 58 koju navodi kao primjer kuće s dvije prostorije i unutarnjim *ganjkom* (Petrić i Sinković 1988: 33). Nažalost, danas ni jedan od navedenih objekata nije ostao sačuvan. Tridesetak godina kasnije, Margareta Biškupić Čurla i Josipa Matijaš (2017.) su na području Hrelića detektirale tri objekta tradicionalne arhitekture. Prvi je stambena prizemnica na adresi Kramarići 1 u vlasništvu Stjepana Kramarića dok su druga dva uočena na adresi Matunova 5. Terensko istraživanje provedeno u svrhu izrade ovog rada u kolovozu 2019. godine, pokazalo je kako na području Hrelića možemo detektirati četiri objekata tradicijske drvene arhitekture. Uz

spomenuti objekt u Kramarićevoj ulici 1, naveden u prethodnom istraživanju, locirana je kuća s jednom prostorijom na adresi Kramarići 2, preinačena kuća s trima prostorijama na adresi Kramarići 13 i kuća s dvjema prostorijama na adresi Mikulinci 12.

Prvi je stambena prizemnica na adresi Kramarići 1 u vlasništvu Stjepana Kramarića koja je izvorno sagrađena 1901. godine te je sredinom 20. stoljeća preseljena na današnju lokaciju. Građena je u obliku L tlocrta slaganjem hrastovih planjki koje su na rubu spajane „nemeškim vugličem“ te položene na betonske temelje koji su potom ožbukani. “ (Biškupić Čurila i Matijašić 2017: 72) Nadograđena je prilikom seljenja, a stari drveni dio je dimenzija 6x4, dok je novi zidani dimenzija 6x6 metara. Istraživačice su zabilježile i sljedeći opis unutrašnjosti objekta:

„Ušavši kroz vrata nalazimo se u malom pretprostoru iz kojeg jedna vrata vode ravno u kupaonicu, a vrata desno od njih u podrum. Podrum se nalazi ispod prostora cijele kuće. Iz pretprostora ulazimo direktno u jedan veliki prostor koji djeluje kao cjelina, a sadržava blagovaonicu i kuhinju. To je stara drvena kuća koja danas djeluje kao društvena prostorija u kojoj obitelj održava slavlja. Pod u kući je brodski. Strop je kombinacija drvenih greda i lamperije. I zidovi su obloženi lamperijom. Prostor je namješten djelomično novim, djelomično starim namještajem, ali još uvijek odiše strajnskim duhom.“ (Biškupić Čurila i Matijašić 2017: 72)

Prilog 30. Kuće na adresi Kramarići 4 i 6, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Na adresi Kramarići 4 (Prilog 30.) nalazimo drvenu kuću manjih dimenzija s jednom prostorijom koja čini jedinstveni stambeni prostor u kojem su obuhvaćene kuhinja, dnevni boravak, spavaći prostor i kupaonica. Budući da njegova vlasnica svakodnevno obitava u njemu, vanjska fasada obložena je šper pločama kako bi se osigurala bolja zaštita objekta. U istom dvorištu smještena je i zidana dvokatnica u kojoj živi obitelj vlasnice. Vlasnici preostalih dvaju sačuvanih stambenih objekata nisu dopustili ulazak u objekte i njihovu daljnju analizu. Oba objekta su prilikom izlaska na teren zatečena u dobrom stanju te je potvrđeno kako služe kao spremišni prostori.

Do značajnih promjena u gradnji obiteljskih kuća dolazi sredinom stoljeća kada usporedno s promjenama u obiteljskim zajednicama dolazi do izrade novih parcelacija te se velika imanja dijele na više manjih parcela na kojima se potom podižu novi stambeni objekti. Primjerice, prostor s lijeve strane Matunovog odvojka nekoć je bio jedinstveno imanje u vlasništvu obitelji Matun. Širenjem obitelji i tzv. „podjelom među braćom“ dolazi do cijepanja katastarske čestice i stvaranja manjih parcela. Tako se danas na ovom nekoć jedinstvenom području nalazi sedam zasebnih parcela. Prve zidane kuće bile su izvedene kao jednokatnice od crvene opeke i dužom su stranom okrenute prema ulici (Prilog 31.).

„Svi smo prvo živeli skupa, a posle smo imali svoje hiže. Ovo de je sad hiža je prije bi Matunov vrt. Onda kad smo si prišparali smo napravili novu hižu.“ (Dragica Matun)

„Kad smo skupili novce napravili smo nove zidane kuće. Kak si imal velu parcelu tak si mogel imati veliku novu hižu. Ovi majstori koji su našu delali, delali su i istu i pri Zlate i pri Berte. Takvu su jedino znali napraviti.“ (Klara Matun)

Prilog 31. Kuća na adresi Matunova 6, početkom 1960-ih, privatno vlasništvo kazivačice Klare Matun

U naselju Hrelić još uvijek možemo naići na očuvane primjerke stambenih kuća od cigle (Prilog 32.) podignutih sredinom stoljeća. Većinski dio njih je pregrađivan u desetljećima koja su uslijedila te preuređivan sukladno financijskim mogućnostima stanovnika.

„Naša obiteljska kuća podignuta je sredinom pedesetih, a prva fasada je postavljena tek deset godina kasnije, a tad smo zazidali i verandu. Na novu veću transformaciju smo se odlučili tek 2006. godine kad su nam to novčane prilike omogućile. Tada smo obnovili krovšte i stavili termo fasadu. To su velike investicije pa nije da se to događa baš svaki dan.“ (Barbara Matun)

Prilog 32. Kuća na adresi Matunova 1, sagrađena sredinom 20. stoljeća, obnovljena PVC prozorima, autor: Martina Petrović, kolovoz 2019.

Sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća nastavlja se podizanje novih stambenih objekata na praznim parcelama, kao i rušenje drvenih stambenih objekata koji potom bivaju zamijenjeni novim zidanim građevinama. Nadalje, kuće koje se podižu u tom razdoblju su kvadraturom veće u odnosu na one nastale u prethodnim desetljećima.

„Ak si imo novaca gradio si veću kuću, to je kao neki simbol statusa. Da se pokaže da imaš. Uvijek je ljepše živeti u većoj kući di ima mjesta.“ (Ifka Matun)

Početakom 2000-ih godina velik broj stanovnika Hrelića je pretvorbom nekadašnjih poljoprivrednih površina u građevinska zemljišta te njihovom naknadnom prodajom stekao

veća materijalna sredstva što se prvenstveno odrazilo na izgled njihove okućnice. Nerijetko su na postojećim kućama podignuti novi katovi, obnovljeno je krovništvo i postavljena izolacijska fasada. Sukladno trendovima u industriji boja i lakova, velik broj stanovnika se odlučio na jarke boje, tako da se danas svaka kuća ističe posebnom bojom te se vrlo rijetko može naići na stambene objekte s dotad uvriježenom bijelom bojom fasade (Prilog 33.).

„Svako ko je dobio novce je to uložio u nešto. Većinom su svi obnovili kuće, to je nekako najbitnije. Prije ljudi nisu imali novaca za to pa su iskoristili to. I mi smo na staroj kući digli krov i uredili potkrovlje.“ (Nada Bašić)

„Je, selo ni bilo tak šaro kad sam ja bila mala. Bile su drvene hiže, kasnije ciglene... sad ih ima kakve oćeš.“ (Kata Matun)

Prilog 33. Kuće u ulici Murati, negdašnje jednokatnice proširene 1980-ih godina i obnovljene 2000-ih, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Novo kuće koje su podignute u prvom desetljeću 21. stoljeća izgledom prate do tada uvriježen model jednokatnice s dvostrešnim krovom. No, posljednjih godina primjetan je blagi zaokret te su novosagrađene kuće izvedene u modernom arhitektonskom izrazu s ravnim krovom i u kombinaciji različitih građevinskih elemenata.

Drveni stambeni objekt bili su okruženi gospodarskim zgradama i smješteni na prostornom dvornom mjestu koje je bilo ograđeno ili pleterom ili tankim letvicama (bez paginacije). U gospodarske objekte ubrajaju se *štale* (staje), *štaglovi* (sjenici), *koci* (svinjci), kokošinjci, kukurušnjaci i sukašnice. U njihovom oblikovanju također možemo pratiti oblike koji se učestalo pojavljuju duž cijelog Turopolja. *Komara* (*komora*) je manji drveni objekt, u većini slučajeva s jednom prostorijom, koji je služio kao spavaonica i/ili prostor u kojem se čuvala individualna imovina, škrinje s robom (*haljinejm*) i posuđem donesenim u miraz (Prilog 34.). Naziv komora ponegdje se upotrebljavao i za drugu sobu u glavnoj *hiži*, tzv. *zadnju ižu*. Kao samostalno podignuti objekti, *komare* su građene od hrastovih greda i planjki s poluskošenim dvostrešnim krovom (Petrić i Sinković 1988: 44). Postavljene su neposredno uz glavnu *hižu*, dužom stranom prema dvorištu. Ulaz se najčešće nalazio na dužoj strani objekta, a ispred pojedinih *komara* se nalazio natkriveni prostor *komorec* u kojem je skladištena hrana. *Sukašnica* ili kuharna je manji objekt građen od drvene građe ili rjeđe od cigle prekriven krovom od crijepa. Građena je kao ljetna kuhinja u kojoj se pripremala hrana za obitelj i blago. Uz sukašnice je obično bila prislonjena krušna peć, no danas nažalost ne nailazimo na sačuvane primjerke.

Prilog 34. Komara na adresi Matunova 5, srušena u proljeće 2019., autor: Martina Petrović, 2018.

Broj, oblik i veličina gospodarskih zgrada su ponajprije ovisili o ekonomskoj moći pojedine porodice te obliku gospodarstva kojim se ista bavila. Kao primjer Nada Getvaj navodi gospodarski objekt *štala sa štagljem* koja je znatno većih dimenzija na južnom području grada, gdje se zbog veće količine plodne zemlje narod intenzivnije bavio poljoprivredom i stočarstvom (Petrić i Sinković 1988: 44). U Hreliću su, kao i u ostatku južnog zagrebačkog područja, štale građene sa štagljem kao jedinstveni gospodarski objekt. Prve štale su bile izvedene od drveta,

a kasnije su se počeli upotrebljavati cigla ili kamen. Zidane građevine zadržavaju istovjetan oblik i unutarnji raspored starih drvenih štala. Zabilježeni su i slučajevi kombinacije elemenata, odnosno da je dio objekta gdje se nalazila štala građen od cigle, a štagalj od drvene građe (Petrić i Sinković, 1988: 48). Ukoliko je štala zidana u dijelu u kojem se skladišti sijeno, tzv. *parmi*, ostavljaju se manji otvori radi bolje cirkulacije zraka.

„Štale su imale prostor za stoku, štagalj koji je imao vrata sa prednje i sa stražnje strane da bi kroz njega mogli prolaziti konji i zaprežna kola, a pored toga se nalazila parma u koju se stavljalo sijeno. Sijeno se stavljano u parmu i gore na štalu“ (Barbara Matun)

Kotec ili svinjac je manji gospodarski objekt u kojem se uz svinje drži i perad. Svinjogojstvo je u Turopolju bilo veoma razvijena grana gospodarstva te su turopoljske svinje nadaleko poznate radi kvalitetnog mesa. Prvi koci su bili rađeni od drvene građe, tesanih ili piljenih planjki (Petrić i Sinković 1988: 48), a s vremenom ih zamjenjuju zidane inačice. Gornji dio svinjca, neposredno iznad krova služio je i kao kokošinjac. Unutar svinjca je stajalo korito u koje se sipala hrana, odnosno *kopanja*. Prostor oko svinjca, tzv. *obor* je redovito bio ograđen kako bi svinje mogle boraviti na otvorenom. *Kokorušnjak* ili kurušnjak je manji gospodarski objekt namijenjen za pohranu kukuruza. Prvotni koševi za kukuruz su bili načinjeni od pletera koje je kasnije zamijenjeno sastavljanjem drvenih konstrukcija složenih od greda na koje su pribijane uže letve (Petrić i Sinković 1988: 49). S vremenom ih zamjenjuju metalne konstrukcije postavljene na betonske nosače (Prilog 35.).

Prilog 35. Kokorušnjak u ulici Kramarići autor: Martina Petrović, 2019.

Izgled okućnice doživio je značajne promjene tijekom 20. stoljeća, a one su prvenstveno uvjetovane promjenom gospodarskih prilika. Osim stambenih objekata, kao što je prethodno navedeno, u dvorištima su se nalazili različiti gospodarski objekti te je dvorište predstavljalo svojevrsnu radnu zonu. Broj i veličina objekata te njihova uređenost ovisili su o materijalnoj situaciji vlasnika. Bogatija gospodarstva su u dvorištima običavala imati štalu i štagalj te posebne kotce za uzgoj svinja i peradi. U prvoj polovici 20. stoljeća uobičajeno je bilo da su oni izvedeni od drveta, no od sredine stoljeća zamjenjuju ih zidani objekti. Također, razvoj automobilske industrije i šira dostupnost automobila utjecali su i na izgled okućnice budući da je od šezdesetih godina prošlog stoljeća uobičajeno podizanje objekata koji će služiti kao garaže (Prilog 36.).

Prilog 36. Štala sa štagljem u Matunovoj ulici, obnovljena 2014. godine i pretvoren u garažu, autor: Martina Petrović, siječanj 2019.

Posljednja desetljeća 20. stoljeća obilježavaju promjene u gospodarskoj situaciji te se sve manje stanovnika bavi poljoprivredom i stočarstvom. Zbog toga gospodarski objekti gube svoje izvorne funkcije te bivaju srušeni ili prenamijenjeni za druge svrhe. Primjerice, u naselju je još uvijek moguće vidjeti štagljeve izvedene od cigle kojima su pridodana automatska vrata te su pretvoreni u garažne i skladišne prostore. U dvadeset godina mnogi su vlasnici svoja dvorišta odlučili ukrasiti vrtnim sjenicama što nam sugerira da su ona od pretežito radnog prostora postala mjesta za odmor i uživanje. Kazivačice Barbara i Draga Matun u svojim kazivanjima su detaljno opisale transformaciju svojih okućnica:

„Prije smo imali štalu, al nimamo više krave ni svinje pa smo je zrušali. Moja unuka sad tam ima hižu. I koce smo imali, al sad su tam garaže. Jedino imamo sukašnicu, al ni mesa nutra.“ (Dragica Matun)

„Kad sam ja bila mala podigli su kuću u kojoj sad živimo i uz nju su tu bile drvena hiža i komara. U stražnjoj strani dvorišta su bili štala, štagelj i koci za svinje. Štala je bila zidana od kad je ja pamtim, al su koci za svinje bili drveni. Kasnije su ih srušili i zazidali nove tih uz štagalj. Kad je tata kupil novi auto napravili smo garaže, tamo negdje sedamdeset i neke, uz stražnju stranu kuće, blizu kokorušnjaka. Drveni kokošinjac smo tek pred kraj devedesetih srušili i napravili novi zidani. Na dvorištu je bila jedna ograda koja je sprječavala da kokoši dođu u prednji vrt. Godine 2000. srušili smo drvene hiže, bile su dotrajale i samo su smetale. Sad je tamo isto vrt, zasadili smo voćke i sjenicu postavili. Štala i štagalj su sada skladišni prostor, postavili smo im fasadu i na štaglju su nova vrata. Ogradu smo pomakli prema sredini dvorišta i proširili dio di uzgajamo cvijeće. Sad imamo samo pet kokoši pa im je dostatan manji dio dvorišta, a mogu i u jarek.“ (Barbara Matun)

Prilog 37. Kuća u Matunovoj ulici 6, fotografirana 2019. godine., autor: Martina Petrović, siječanj 2019., usporediti s Prilogom 31.

5.2. Odijevanje i tekstilno rukotvorstvo

Tradicijska nošnja okolice Zagreba pripada panonskom tipu, a etnologinja Katica Benc-Bošković navodi kako su dvije glavne značajke ovih nošnji da su se dijelovi ruha izrađivali od domaćeg platna i da osnovni dijelovi odjeće nisu krojeni, već su se izrađivali tako da su ravne pole platna šivanjem međusobno spajane po ivicama platna (Petrić i Sinković 1988: 250). Platno se pretežito izrađivalo od domaće konoplje ili lana, a u tkanju su se koristile i razne industrijske sirovine poput zapredene lanene pređe (*prejica*), tanjeg bijelog industrijskog konca (*končec*) te debljeg pamučnog crvenog konca (*pismo*). Tkanjem su se bavili poluprofesionalni tkalci koji su svoje proizvode izrađivali po narudžbi ili tkalje koje su pretežno radile za vlastite potrebe. Dok su tkalci izrađivali golo platno, tkalje su u svoje proizvode unosile vlastiti ukus i kreaciju, pa tako Benc-Bošković ističe kako se posebnom ljepotom tkanja i skladnošću boja ističu ženska tkanja u nošnjama južnog dijela Zagreba (Petrić i Sinković 1988: 250).

U prvoj polovici stoljeća značajan udjel imala je i sjetva te obrada *konople* (konoplje) koja se prvenstveno koristila kao tkalački materijal. S prestankom potrebe za tkanjem dolazi i do posljedičnog prestanka uzgoja konoplje. Kazivačica Klara Matun opisala je način prerade konoplje:

„Kada se konoplja požela, povezala se u snopove i u zaprežnim kolima vozila u rukavce Save kod tadašnjeg Crvenog mosta na namakanje. Tu se namakala nekoliko dana, a pritom ju je bilo potrebno okretati. Potom se vozila doma gde se sušila. A iz Zagorja su dolazili ljudi koje smo zvali „tukaći“ koji su tu konoplju tukli kako bi omekšala. Potom se grebla kako bi se napravili kudelja i povesmo, a od kudelje se radila pređa koja je služila za tkanje.“ (Klara Matun)

Kazivanja starijih kazivačica pružaju nam saznanja o društvenoj percepciji ženskog ručnog rada s posebnim naglaskom na zanate šivanja i tkanja. Kazivačice su prve šivaće poduke dobile od vlastitih majki, a šivale su za svakodnevnu upotrebu, bilo da je riječ o izradi jednostavnih odjevnih predmeta ili zakrpavanju postojećih. Šivanje je više predstavljalo nužnost, nego užitak. Naravno, uvijek su postojale iznimke te je daljnja poduka i svladavanje šivaćeg umijeća ovisilo isključivo o osobnim afinitetima. Prve poduke su bile vezane uz izvedbu, odnosno ispletanje *špica* kojima se ukrašavao rub tkanine. Poduke nisu vršene prema određenim motivima ili predlošcima, već prisjećanjima i uputama koje su se prenosile generacijama. Svi veći odjevni i uporabni predmeti od tkanina su kupovani u gradu, a za posebne prilike i običaje, poput miraza, su naručivani od lokalnih krojačica.

Kazivačice, iako podučavane osnovama, istaknule su kako nisu voljele šivati kao djevojčice. Klara Matun je tako „šivači pribor skrivala pod vanjkuš“ jer joj je zanimljivije vrijeme bilo provoditi među vršnjacima. Osim igre, važan faktor koji je pridonio negativnom pogledu na šivanje bila je i poljoprivreda. Bavljenje poljoprivredom donosilo je hranu na stol, ali i prihod od prodaje na tržnicama te je zbog svoje ekonomske isplativosti bilo cijenjeno. Šivanje i izvedba čipke nisu doživljavani kao pravi rad te stoga nisu ni poticani od obitelji kazivačica. Kao oblik ručnog rada, na šivanje je prvenstveno gledano kao na funkcionalnu vještinu, a ne kao izraz umjetničke kreativnosti ili sredstvo prihoda. Tokom intervjuja se pokazalo kako su sve kazivačice bile upućene u tkanje i tkalačke tehnike te su se poznavanjem istih osobito ponosile. Tekstilno rukotvorstvo je bilo sastavni dio njihovih obiteljskih gospodarstva. Ono obuhvaća uzgoj i obradu tekstilnih sirovina te proizvodnju materijala za izradu nošnje i ostalih tekstilnih predmeta potrebnih u domaćinstvu (Petrić i Sinković 1988:201).

Prilog 38. Klara Matun s majkom i sestrom krajem 1930-ih, privatno vlasništvo kazivačice Klare Matun

Osnovne dijelove nošnje južnog dijela Zagreba činili su *oplećje*, *rubaca* i *fretun* koji su pretežito izrađivani od konopljine pređe, premda se u tkanju koristio i industrijski *ježek* i *končec* (Petrić i Sinković 1988: 272). Prema kazivanjima starijih stanovnica Hrelića, svečana nošnja šivana je kod krojačica u susjednom mjestu Buzin, a u zagrebačkim dućanima su kupovani industrijski proizvedeni rupci i fertuni. Rubače izrađivane za svečane zgrade ukrašavane su raznovrsnim utkanim uzorcima cvjetnog i geometrijskog motiva, crvenim pismom te

raznobojnim koncem. No, već po završetku Prvog svjetskog rata mijenja se dužina suknje te one postaju sve kraće, a prevladava široka suknja čije je platno nabrano i prošiveno na pasici koja se veže u struku. Uz takozvane bluze *švabice*, nose se i bluze od različitih tvorničkih tkanina. Uz bijelu domaću suknju (*rubaču*) žene su umjesto platnenog fertuna počele nositi pregaču od crnog glota, tzv. *širclin* (Petrić i Sinković 1988: 272).

Nakon Drugog svjetskog rata tradicijsko ruho se postepeno napušta i u svakodnevnom životu koristi se odjeća koja je izvedena od različitih tvorničkih tkanina. Umjesto krojenja kod specijaliziranih krojača, žene se sve češće odlučuju na kupovinu gotovih komada odjeće koje se prodaju na sajmovima ili gradskim dućanima s tekstilom. Postepeno prodiranje razne industrijske robe pridonijelo je gubitku tradicijskog izgleda odjeće. Kazivačica Klara Matun se prisjetila svoga odrastanja tijekom četrdesetih godina prošlog stoljeća te ustvrdila kako se ženska narodna nošnja već u tom razdoblju nije koristila ni kao svečana ni kao radna odjeća, već su se u nju pojedinci oblačili isključivo za fašnik kao dio maske koji su upotpunili omotavši lice gazom te prekrivši ga koprenom. Iznimku je predstavljalo jedino fotografiranje (Prilog 39.). Kada je u selo stigao putujući fotograf oblačilo se najljepše ruho što je uključivalo i primjerke sačuvanih komada narodne nošnje. O tome svjedoči i prikupljena fotodokumentacija.

Prilog 39. Klara Matun sa suprugom Slavkom majkom krajem 1950-ih, privatno vlasništvo kazivačice Klare Matun

Napuštanjem nošenja narodnog ruha preuzima se građanski način odijevanja, dok su tradicijski oblici odijevanja zadržani u odjeći starijih žena koje su uz starinsku platnenu suknju rubaču, nosile odjevne komade i druge dodatke iz suvremenog odjavnog inventara. Prema kazivanjima, sve do kraja 20. stoljeća u Hreliću je bilo uobičajeno vidjeti starije gospođe s rupcem, maramom koja je služila kao pokrivalo za glavu. Osim rupca, sve do početka novog tisućljeća zadržan je i običaj nošenja *fertuna* na suknje ili haljine prilikom obavljanja svakodnevnih poslova. Za razliku od ženske, muška nošnja postupno se napustila već početkom 20. stoljeća (Petrić i Sinković 1988: 237). Muškarci su za dnevne prilike nosili platnene gaće i *rubaču*, dok se za svečane prigode navlačio prsluk od crnog ili crvenog sukna, otvoren prednjicama koje se nisu kopčale te *čoje* od bijelog sukna opasane crvenim gajtanima. Glavu su pokrivali crnim *škrlakom*, a zimi se nosila i šubara (Petrić i Sinković 1988: 238).

6. Gospodarstvo i religija kao faktori društvene transformacije

Provedeno istraživanje pokazalo je kako su poljoprivreda i stočarstvo kao glavne gospodarske grane duž cijelo 20. stoljeće. Osim izražene materijalne koristi, uočeno je kako su zajedno s religijom i religijskim obredima odigrali važnu ulogu u društvenoj transformaciji Hrelića tijekom 20. stoljeća. Brojni ritualni i običaji kreirani su oko poljodjelskih poslova kako bi se pospješio uspjeh i razvoj uzgajanih kultura. Također, dio religijskih obreda generiran je iz simboličke potrebe za pospješivanjem uroda. Uz religijske svetkovine vezale su se i proslave koje su predstavljala važna mjesta interakcije i druženja seljana. Stoga, naredno poglavlje ispituje značaj koji su navedeni faktori imali na kreiranje društvenog života te kako se on mijenjao tijekom proteklog stoljeća.

6.1. Poljoprivreda

Poljoprivreda je u Hreliću kroz cijelo 20. stoljeće bila najzastupljenija gospodarska grana koja je stanovništvu omogućavala egzistenciju i stjecanje materijalne dobiti. Poljoprivredni radovi i obrada zemlje iziskuju veliki fizički napor te kako bi provedba posla bila što učinkovitija na njegovom obavljanju sudjelovale su cijele obitelji te su se međusobnim iskazima solidarnosti razvijali susjedski odnosi. Stanovnici sela uz desnu obalu Save posjedovali su više obradive zemlje i više stoke nego što su je u prosjeku posjedovali stanovnici u prigorskom dijelu. Zbog toga su se oni u nizinskim dijelovima više orijentirali na poljoprivredu i uzgoj žitarica te stočarstvo, a manje na dopunske djelatnosti poput ruktovorstva i obrta.

Ipak, sva zemlja nije bila jednake kvalitete te je ovisno o vrsti tla bila lakša ili teža za obradu. Kvalitetnom zemljom za obradu smatrala se crnica te zemlje u blizini rijeke koje su obilovale muljem i naplavinama (Petrić i Sinković 1988: 73). Bez obzira kakva su bila prirodna svojstva tla ono se obavezno gnojilo (đubrilo) stajskim gnojem koje se dobivalo od *štraje*, kombinacije osušenog lišća, slame ili kukuruzinja te kravljeg izmeta. Štala se svakoga dana *snažila* (čistila) dva puta dnevno te se gnoj izbacivao u gnojnu jamu, plitko iskopanu rupu koja se nalazila neposredno iza štale. Isprva gnojne jame nisu bile ograđivane, no od osamdesetih godina prošlog stoljeća dio imanja odlučio se na podizanje betonskih zidova čija visina nije prelazila 80 centimetara (Petrić i Sinković 1988: 75). Na ovakve primjere ograđenih gnojnica i danas možemo naići u Hreliću, no njihova funkcija je znatno izmijenjena i pretvorene su u malene vrtove. Gnoj se na udaljene njive odvezio volovskom ili konjskom zapregom, a na obližnja polja se nosio u košarama ili se prevezio tačkama. Zemlja se sve do 1970-ih godina obrađivala uz pomoć konja i volova koji su vukli orače sprave, a kasnije su zamijenjeni traktorima i moto-kultivatorima. Upotreba industrijskih pomagala za poljoprivredne radove brže se širila u nizinskim selima te su u njima ranije nestajale tradicionalne sprave i alati (Petrić i Sinković 1988: 112).

Na poljima su najčešće uzgajane žitarice, mahom *šenica* (pšenica), *kuruza* (kukuruz), *jačmen* (ječam), raž. U prvoj polovici stoljeća značajan udjel imala je i sjetva te obrada *konople* (konoplje) koja se prvenstveno koristila kao tkalački materijal. S prestankom potrebe za tkanjem dolazi i do posljedičnog prestanka uzgoja konoplje. Kazivačica Klara Matun opisala je način prerade konoplje:

„Kada se konoplja požela, povezala se u snopove i u zaprežnim kolima vozila u rukavce Save kod tadašnjeg Crvenog mosta na namakanje. Tu se namakala nekoliko dana, a pritom ju je bilo potrebno okretati. Potom se vozila doma gde se sušila. A iz Zagorja su dolazili ljudi koje smo zvali „tukaći“ koji su tu konoplju tukli kako bi omekšala. Potom se grebla kako bi se napravili kudelja i povesmo, a od kudelje se radila pređa koja je služila za tkanje.“ (Klara Matun)

Kako se zemlja ne bi suviše iscrpila, u obradi se prakticirala izmjenična sjetva. Branko Đaković je u svojoj analizi gospodarstva u okolici Zagreba primijetio kako su na ovom području prakticirane godišnje izmjene usjeva te kako nije rijedak bio slučaj da su sijali jedne godine kukuruz, druge pšenicu, a potom detelu (dijetelinu) nekoliko godina da se zemlja odmori. (Petrić i Sinković 1988: 74). Poljodjelske radove je pratio niz običaja i vjerovanja, tako se primjerice smatralo kako nije dobro započeti sjetvu za „mlada mjeseca“ te da sve treba sijati

ujutro s izlaskom sunca kako bi što prije niknulo (Petrić i Sinković 1988: 74). Najviše se uzgajao kukuruz, potom pšenica čija su zrna nošena u mlinove u zamjenu za bijelo brašno. Ječam je korišten za prehranu stoke, posebice konja, a u selu je kao ričet poznato jelo od jačmene kaše. Raž se također koristila za pripremu kruha, a budući da je ražena slama bila vrlo dugačka, nekoć je služila i za pokrivanje krovova te kao materijal kojim su povezani snopovi kukuruza nakon žetve (Petrić i Sinković 1988: 74).

Kukuruz se trgao sredinom rujna, a u tom poslu zajednički sudjeluju svi članovi obitelji te njihovi susjedi i prijatelji. Tako je branje kukuruza bilo i izvrsna prigoda za obiteljska druženja. Kazivačica Barbara Matun detaljno se prisjetila kako je to izgledalo:

„Pobrani kukuruz se na vozu (kolima) ili u vrećama prenosio do dvorišta gdje su skladišteni u štagalj. Navečer su se svi skupljali i gulili kokoruzu te odvajali perušine od klipa. Drugi dan su klipove korpama i košarama nosili u kokorušnjak, a perušinje u ponjavama (platnenim krpama) nosili na štalu ili u šupu te im je ono u zimi služilo za prehranu stoke. Kukuruz se rulio uz pomoć predmeta izvedenog u obliku nazubljene narukvice koji se nazivao lupalek. Kasnije je zamijenjen strojevima za runjenje kukuruza, a to se nazivlo „rundanje kukuruza“. Kukurzinje se prevozilo kući i slagalo u stogove u blizini kokorušnjaka ili štale, a služilo je kao štraja, prostirka na kojoj je stoka ležala.“ (Barbara Matun)

Prilog 40. Stogovi kukuruza ispred kuća u Matunovom odvojkju 1997. godine, privatno vlasništvo Martine Petrović

Primjerci stogova kukuruzinja (Prilog 41.) u ovom su se kraju mogli vidjeti još krajem 20. stoljeća, no s prestankom uzgoja stoke krupnog zuba, prestala je i sjetva žitarica. Od ostalih usjeva na ledinama između kukuruza sijani su *bažul* (grah) i *tikve* (bundeve). Sijane su i veće količine repe koja je služila za ishranu svinja te krumpira, luka, zelja i *merlina* (mrkve) jer je bilo riječ o namirnicama koje su u skladištima mogle uspješno prezimiti (Petrić i Sinković 1988: 74).

Košnja trave smatrala se jednim od najtežih poslova te su za nju bili zaduženi pretežito muškarci. Kosci su ručnim kosama kosili i iza njih su ostali pokošeni redovi. Vodila se briga da se košnja odvija po lijepom vremenu kako bi se otkošena trava mogla što prije posušiti. Barbara Matun je u svom kazivanju istaknula kako je otkošena trava ostajala na zemlji 1-2 dana ovisno o debljini otkosa te je potom *roglama* i vilama *prevraćana* na drugu stranu kako bi se ravnomjerno posušila. Sijeno iz redova se skupljalo u table, a iz njih su se radile kupače (mali stogovi) kako bi se ono lakše skupilo na hrpu i tovarilo na kola kojima se prevozilo kući. Dragica Matun je napomenula kako se sijeno obavezno spremalo u dio štaglja nazvan parma ili u poseban odjeljak ispod krova štale („gore na štalu“). Također, dodala je kako je u ovom poslu sudjelovala cijela obitelji: „Kad se sjeno sušilo to se ni gledelo. To su svi išli da se posuši da ne zmonke i da ne opadne kiša. Čem si mogle rogle držati išel si prevraćat detele.“

Ukoliko je godina bila obilježena povoljnim vremenskim uvjetima, kositi se moglo tri puta. Prvi otkos je bio sijeno, drugi otava, a treći se nazivao otavić. Pritom se otava smatrala najboljim otkosom. Kod djeteline su također bila moguća tri otkosa, a nazivali su se prva, druga i treća detela (Petrić i Sinković 1988: 76). U ovom slučaju prva detela bila je najobilnija i najkvalitetnija. Manje količine trave žanju se srpom, a taj posao većinom su obavljale žene koje su svježe pokošenom travom hranile stoku. Klara Matun je nadodala kako su u ljetnim mjesecima gazda i gazdarica dva puta tjedno odlazili kolima po svježju djetelinu, a takva vrsta košnje se nazivala „odlazak po zeleno“. A kazivačica ga opisuje ovako:

„Muški su išli prvi s kosom, a za njima su išle žene koje bi „pobirale šenicu“ i radile snopove koje se potom stavljalo na kola i vozilo na vršidbu. Na Lenišću je bila vršilica u vlasništvu Poljoprivredne zadruge i tam su svi svoje vozili. Red kola je bio ispred“ (Klara Matun)

Vršilica je specijalizirani stroj u koji su se stavljali snopovi žita, a kod vršidbe je dobiveno zrno, slamu i pljevu. Dobivena zrna žita korištena su u prehrani, slama u prehranu

stoke, a pljeva kao štraja (Petrić i Sinković 1988: 76). Vršidba se na ovaj način, prema kazivanjima, vršila sve dok dio stanovništva nije početkom 1980-ih godina nabavio vlastite kombajne. Ako obitelj nije posjedovala kombajn plaćala je drugim osobama da provede vršidbu (Prilog. 42.).

Posljednjih desetljeća dvadesetog stoljeća vrtlarstvo preuzima primat i postaje najvažnija poljoprivredna grana. Mnoga su se domaćinstva već poslije Drugog svjetskog rata intenzivnije počela baviti povrtlarstvom s ciljem prodaje uzgojenog povrća na tržnicama Zagreba. Povrće koje je bilo uzgojeno za prodaju nazivalo se „trgovina“. Od kraja 1990-ih uzgajivači povrća započinju koristiti plastenike koji im omogućavaju kontinuiranu proizvodnju tokom cijele godine. Ipak, daljnjom urbanizacijom gradskog prostora brojni stanovnici Hrelića napuštaju obradu zemlje te svoje nekadašnje posjede prodaju investitorima u građevinske svrhe. Za vrijeme provođenja terenskog istraživanja uočeno je kako tek manji broj domaćinstva ima male vrtove koji su dio njihove okućnice, a na njima uzgaja poljoprivredne kulture za vlastite potrebe.

Prilog 41. Obradive površine, zemlja znane pod nazivom „Dolec“, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Voćarstvo u ovome kraju nikada nije imalo neku značajnu ulogu premda je većina domaćinstava imala manji voćnjak, tzv. *trnac*. U njemu su najčešće rasle jabuke, *ruške* (kruške), *slive* (šljive), *črešnje* (trešnje), marelice i breskve. Kazivači svjedoče kako se o izgledu *trnaca*

nije vodila pretjerana briga, već su u proljeće podrezane grane drveća koje su bile uništene ili posušene, te vapnom pobijeljena stabla. Osim za svakodnevnu konzumaciju i preradu voća, plodovi su korišteni za pripravu rakije. Rakija se najčešće pekla od šljiva, posebno bistrica, a svako veće domaćinstvo je posjedovalo aparaturu i kotao za pečenje rakije. Nažalost, širenjem grada prema jugu u drugoj polovici 20. stoljeća, nestali su voćnjaci koji su nekoć krasili okućnice. Na njihovim lokacijama podignuti su novi stambeni objekti. Primjerice, kazivač Stjepan Štrk se prisjetio šljivika koji je krasio prostor Lenišća, a koji je uklonjen radi izgradnje upravnih zgrada Ranžirnog kolodvora tijekom 1970-ih, a kazivač Ivan Pavišić velikih dudova koji su rasli uz nekadašnje korito rijeke Save.

Prilog 42. Stabla različitih voćaka posađena uz neparnu stranu Matunove ulice, autor: Martina Petrović. lipanj 2017.

Danas u naselju prevladavaju samonikla stabla oraha te pojedinačna stabla šljiva i *murvi* (duda) koje lokalnom stanovništvu služe kao podsjetnik na nekadašnje velike šljivike i brojna velika stabla *murvi* (Prilog 43.). Za razliku od prigorskog kraja, vinogradarstvo nikada nije zaživjelo u selima uz desnu obalu Save jer je njihovo stanovništvo egzistenciju prvenstveno baziralo na poljoprivredi i stočarstvu. Ukoliko je netko posjedovao *tršje* (vinograd) ono se nalazio na području Vukomerečkih Gorica, od lokalnog stanovništva zvanog Vrhovje (Petrić i Sinković 1988: 76).

6.2. Stočarstvo

Uz poljoprivredu, glavna gospodarska grana u Hreliću tijekom dvadesetog stoljeća bilo je stočarstvo (Petrić i Sinković 1988: 112). U selima uz desnu obalu Save bio je znatno veći broj grla stoke jer su i mogućnosti ishrane blaga bile povoljnije s obzirom na veći broj obradivih

površina, ali i pašnjaka na kojima je bilo moguće provoditi slobodnu ispašu. Broj grla stoke ovisio je o imovinskom stanju obitelji pa su tako bogatiji unajmljivali slugu za brigu oko blaga i obavljanja drugih poslova. Tako je u nizinskim selima bilo znatno veći broj kravara, konjara, svinjara i raznih sluga (Petrić i Sinković 1988: 112). Kazivačica Barbara Matun dala je kratak pregled uzgoja stoke u Hreliću:

„Krave za mlijeko i za gnoj, svinje za se za prehranu i tržište su se na stočnom sajmu, a konji za radove u poljoprivredi i kao ukras, konj je uvijek bio prestiž. Nije bilo uzgoja stoke sitnog zuba. Početkom 20 stoljeća uzgajani su volovi, al to znam samo po pričama.“ (Barbara Matun)

Desetljećima je među lokalnim stanovništvom bio najzastupljeniji uzgoj krava. Pastiri koji su čuvali krave obično su na pašu tjerali ujutro, a navečer vraćali u selo. Kazivačica Kata Matun prisjetila se kako su iz susjednog Jakuševca u *šajkama* (splavima) prevozili krave na ispašu preko Save u Petruševac. Krave su boravile na zajedničkim pašnjacima cijeloga sela koji su se nazivali *gmanja*. Čuvali su ih kravari, a određivani su tako da svaki dan onamo odlaze dvojica iz onih domaćinstava čije su krave na paši (Petrić i Sinković 1988: 112). Najmlađi članovi obitelji su često bili pratnja pastirima koji su vodili blago na ispašu.

Mlijeko se u manjim količinama prerađivalo u mliječne proizvode poput sira i vrhnja koji su, osim za osobnu upotrebu prodavani i na gradskim tržnicama. Skoro svi koji su imali krave prodavali su mlijeko u Zagreb, a ono bi se do njega prenosilo biciklom ili motorom u limenim *kontama* (kantama) te je zbog toga i znano pod nazivom „idem na konte“. Kazivačica Draga Matun se prisjetila kako je još kao mlada djevojka ustajala u ujutro „na kontama“ nosila mlijeko u Trnje gdje je njezina obitelj imala svoje stalne mušterije. Nekoć se mlijeko raznosilo pješke, a rijeka se prelazila skelom kod tadašnjeg Crvenog mosta. Ovaj običaj je s razvojem mliječne industrije započeo lagano odumirati krajem 1960-ih godina, no proizvodnja mlijeka u svrhu prodaje zadržala se sve do devedesetih godina prošlog stoljeća. Ipak, razlika je bila u tome što su klijenti po robu dolazili direktno kod proizvođača i „vozili“ ga kućama (Prilog 43.). Najčešće je bilo riječ o osobama iz obližnjeg naselja Dugave koje su u dogovoreno vrijeme po najavi dolazile kod domicilnog stanovništva Hrelića po „domaća jaja i mlijeko“.

Prilog 43. Odlazak na *konte*, 1950-ih, privatno vlasništvo kazivačice Klare Matun.

U međuratnom razdoblju razvilo se i svinjogojstvo, a osim svinji za tov, uzgajane su i krmače za rasplod te nerasti za oplodnju (Petrić i Sinković 1988: 112). Držane su u prostoru koca s ograđenim vanjskim prostorom zvanim obor. Kao hrana za svinje najviše su korišteni ostatci od jela zvan *napoj*, kuhani krumpir, buče i kukuruz. Dugi niz godina nekoliko puta tjedno u selo iz Zagrebačke pivovare u cisternama je dovažan *trop*, odnosno ostatci hmelji i ječma - žitarica korištenih u proizvodnji dovažan u cisternama. U jesen su održavana velika klanja na kojima se okupljala cijela obitelj i prijatelji te su svi okupljeni sudjelovali u pripremi i preradi mesa. Nakon usvajanja Pravilnika o uzgoju domaćih životinja u gradu donesenog 2013. godine značajno se smanjio broj domaćinstava koje drže svinje.¹²

Uzgojem i brigom oko peradi isključivo su se bavile žene (Petrić i Sinković 1988: 113), a uz kokoši neselice i pijetlove, uzgajane su *pure* i *race* (patke). Perad je spavala u posebno izvedenim drvenim nastambama – kocima, a tijekom dana je slobodno šetala po dvorištu i okolnim livadama. Kao što su istaknule kazivačice, perad se uzgajala radi mesa, jaja i perja; dok se meso koristilo za osobne potrebe, jaja su prodavana na tržnicama ili osobnim klijentima s kojima su gazdarice pojedinog domaćinstva sklopile trgovinske dogovore. Kata Matun je istaknula kako je bilo važno iskoristiti svaki dio pa se perinje tako skupljalo i čistilo te su njime punjeni jastuci i pokrivači. I danas ćete, ako prostete Hreličem, naići na kokice koje slobodno

¹² Podatak preuzet sa službene stranice Grada Zagreba - <https://www.zagreb.hr/drzanje-domacih-zivotinja/4973> (datum pregleda: 25. lipnja 2019)

šeću zelenim površinama, no sada se one uzgajaju isključivo za osobne potrebe svakog pojedinog domaćinstva te im se broj posljednjih desetljeća znatno smanjio.

Dok se tijekom cijelog 20. stoljeća najveći broj stanovnika Hrelića bavio poljoprivredom i stočarstvom, današnja situacija prati uvriježene trendove te je većina stanovništva zaposlena u djelatnostima iz sekundarnog sektora. Ipak, sve je veći broj mlađih osoba koje se odlučuju nastaviti svoje školovanje na visokoobrazovnim ustanovama. Poljoprivreda je od osnovnog izvora sredstava za život u posljednjem desetljeću svedena na razinu „hobija“. S druge strane bilježi se porast zaposlenih u uslužnim djelatnostima što je rezultiralo razvojem privatnih obrta. Uz ugostiteljstvo, terensko istraživanje pokazalo je kako su na području Hrelića najzastupljenije automehaničarske i autolimarske radionice.¹³

6.3. Religijski običaji

Uz gospodarstvo, važan faktor u održavanju društvenog života bili su i religijski blagdani te prigodne svečanosti koje su se odvijale uz njih. Uz najveće katoličke blagdane, Uskrs i Božić, od posebnog su društvenog značaja bili blagdan sv. Marka, blagdan sv. Roka i blagdan sv. Jurja.

Markovo ili spomendan sv. Marka je u okolini Zagreba bio poznat kao dan na koji se vršio blagoslov vjetera i polja (Petrić i Sinković 1988:360). U Jakuševcu je 25. travnja na spomendan patronima crkve održavao svečano misno slavlje praćeno procesijom i blagoslovom žita. Na ledinama pored crkve je organizirano veliko prateće proštenje, a navedena praksa protezala se sve do posljednjeg desetljeća dvadesetog stoljeća. Danas se na spomenuti datum održava misno slavlje, no izostavljena su popratna događanja. Također, isključenje područja Hrelića iz patronata jakuševačke župe pridonijelo je umanjenju značaja ovog spomendana za društveni život njegovih stanovnika. S druge strane, spomendan patron njihove nove župne zajednice sv. Mateja nikada nije među lokalnim stanovništvom zaživio na razini važnog društvenog događaja, već je njegovo štovanje svedeno na osobni religijski odabir.

Uz sv. Marka, u Jakuševcu se kroz dvadeseto stoljeće održala i snažna tradicija svetkovanja sv. Roka koji je bio patronim nekadašnje kapele na čijem je mjestu podignuta današnja crkva. I dok se Markovo obilježavalo na točan spomendan sveca, Rokovo se proslavlja

¹³ Terensko istraživanje provedeno u rujnu 2019. godine pokazalo je kako u Hreliću djeluju sedam automehaničarskih radionica te pet ugostiteljskih objekata

u prvu narednu nedjelju nakon 16. kolovoza koji je kalendarski određen kao blagdan sv. Roka. Rokovo je za stanovnike Jakuševca i Hrelića tijekom 20. stoljeća označavalo prvenstveno važan društveni događaj. Tako se Barbara Matun prisjetila svog djetinjstva šezdesetih godina i odlaska na proštenje: „za Rokovo smo dobivali novu robu, sve je bilo novo. Dolazili su ljudi iz okolnih sela i priređivala se velika zabava. Kod crkve je bilo proštenje s licitarima, igračkama i ringršpilom.“ Uvijek se održavalo nedjeljom kako bi mu svi mogli prisustvovati, bez obzira bi li išli u školu ili radili. Društvena komponenta ovog blagdana zadržala se sve do danas te se Rokovo priređuje velika zabava koja se održava u prostorijama DVD-a Jakuševac.

Ipak, među mlađom populacijom Hrelića je ona u posljednjih dvadeset godina svoga održavanja izgubila svoj značaj. Tako se Ivan Kralj prisjetio kako ju je kao mali dječak, u prvom desetljeću 21. stoljeća, redovito posjećivao s bakom i djedom, ali da sada za to nema interesa. Seoske zabave su duž cijelo 20. stoljeće bile glavna mjesta interakcije lokalnog stanovništva te su među mladima ondje sklapale veze i prijateljstva. Suvremeni način života omogućio im je drugačije vidove povezivanja zbog kojih su ovakva događanja sve manje primamljiva stanovnicima mlađe dobi.

Važnu ulogu u društvenom životu Hrelića unutar 20. stoljeća ima i svetkovina sv. Jurja. Jurjevo se obilježava 23. travnja i označavalo je početak prvih seljačkih radova u godini, a bio je poznat i kao dan pastira. Jurjevski običaji su široko poznati u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a u narodu su prihvaćani kao pravi početak proljeća i gospodarske godine (Premuž 2004: 7). Na Jurjevo se blago prvi puta tjeralo na pašu, a sela južno od Zagreba obilazile su grupe djece koja su se nazivala jurjaši. Za jurjaša je bilo karakteristično nošenje «barjaka», dugačke motke na kojoj je na vrhu nasadena jabuka, a ispod nje zavezana trobojnica i crveni rubac. Nošenje zastave je u prvom redu značajka Turopolja. Djevojčice su nosile košarice i vrbove grančice te bi išle od kuće do kuće i skupljale darove. Ophode u Hreliću su kazivačice Nada Bašić i Barbara Matun opisale ovako:

„Došiel je Juraj i moral si poklonit nešto zeleno. I to su bile šibe jer vrba je već prolistala.“ (Nada Bašić)

„Vrbe propupale, narezane vrbove grane tzv šibe, djeca su to nosila i košaricu i išli od kuće do kuće i pjevali jurjevske pjesme: Pprošel je prošiel pisani vuzem, Došel je došel zeleni juraj. Djeca su pjevala po prozorom, domaćini ih darivali novčićima ili jajima, a djeca ostavljala šibu. Tu šibu su gazdarice nosile u svoje vrtove gdje su je zapiknule kao čuvarice vrtova.“ (Barbara Matun)

Gazdarice su vrbove šibe „zapikavale“ u krtičnjake, jer se vjerovalo kako će one nametnike držati podalje od uroda. Djeca su od gazdarica primala darove, najčešće jaja koja su prikupljala u košaricama. Premda Vedrana Premuž-Đipalo (2004.) sugerira upotrebu naziva jurjaši, kazivači su naznačili kako im to nije poznat termin te da za djecu koja su išla u ophode nisu imali posebno ime.

„Dečki nisu nosili zastave po selu. Od tratinčica smo pleli vijence od i stavili kravama na rogove. Sva djeca koja su htjela mogla su ić. Ja nikad nisam htjela ic. Samo po Heliću, nisu išli u druga sela. Gizdavo su bili obučeni. Svi su imali gizdavu robu jer su za vuzem sva deca dobila novu robu.“ (Barbara Matun)

Običaj ophoda se izgubio sedamdesetih godina, no krijesovi su se i dalje palili na poljima i livadama diljem sela. Tako je Klara Matun kazivala iduće: „Pri Matuni je bio krijes, pri Muratu, pri Mataraču...prema nekadašnjim rodovskim zajednicama. Kako su se razilazile i raštrkale počeo se paliti jedan veliki di su se svi okupljali.“ Danas se na *Marofu*, odnosno na prostoru nekadašnjeg stočnog sajma, pali jedan veliki krijes i tu se okuplja cijelo selo. U religijskom životu stanovništva Hrelića kroz dvadeseto stoljeće važnu je ulogu imalo obilježavanje najvećih katoličkih blagdana. Tako se na Vuzem (Uskrs) tradicionalno odlazilo u crkvu „kušuvati isuseka“, a na blagdan Tijelova su se sve do osamdesetih godina prošlog stoljeća slagale kućice od ruha (ručnici, koperte, okvir od šiba i prekrivene ruhom i cvijećem) te je išla procesija od crkve do križnoga drijeva u Jakuševcu (Petrić i Sinković 1988: 358). Na Badnjak se obavezno postilo, a nakon kićenja bora kućedomaćin, najstarija osoba u kući, donijela je slamu koja je, rasprostrta oko stola, tri dana ostajala u kući. Pohodila se ponoćka, a nakon nje su se tradicionalno blagovala pečena svinjska rebra.

Religijske prakse i povezani običaji su uvelike utjecale na društveni život u naselju Hreliću tijekom 20. stoljeća jer su značajno pridonijeli koheziji lokalne zajednice. S druge strane, primjetno je kako su u posljednjih trideset godina religijske prakse izgubile društveni i javni karakter te su svedene na osobne odluke o sudjelovanju.

7. Suvremeni identitet naselja Hrelić

Provedeno istraživanje je pokazalo kako je svim kazivačima bez obzira na godine percepcija Hrelića kao sela. Premda se ono na službenim stranicama Grada Zagreba vodi kao novozagrebačko naselje povezano s Dugavama, među domicilnim stanovništvom Hrelić je i dalje percipiran kao jedinstveno selo.

„Hrelić je selo, ono je tu puno duže od Dugava. Nažalost, danas nas mnogi izjednačavaju, ali to nije i ne bi trebalo biti isto. Čude se zašto ne primaju rente, a ne uzimaju u obzir koliko dugo Hrelić postoji“ (Barbara Matun)

„Hrelić je još uvijek selo makar se promijenilo od kad su Dugave izgrađene. Ima i više dotepenaca, ali i dalje se svi znamo, većina je rodbinski povezana. Drugačije je to, mi jesmo u Zagrebu, ali smo selo.“ (Vlatka Kralj)

„Hrelić je selo, većinski prevladavaju kuće i ljudi još uvijek posjeduju zemlje. Ipak, sad su tu Dugave pa je puno drugačije, više smo vezani uz grad, idemo na posao u grad.“ (Ivica Pavišić)

„To ti je ko onaj Smogovčev zaselak. To je etnička pripadnost, da se zna da si domicilno stanovništvo. Zato je to selo. Da si tu od stoljeća sedmog.“ (Stjepan Štrk)

Kao što je u prethodnim poglavljima navedeno, istraživanje je pokazalo kako se lokalno stanovništvo izuzetno ponosi krajem iz kojeg dolazi i turopoljskim nasljeđem. No, premda se njihime diče, nažalost nisu prepoznali važnost očuvanja istoga. Etnografski predmeti, tekstilno rukotvorstvo i narodno graditeljstvo u većini su slučajeva okarakterizirani kao „stara krama“ (naziv koji navodi kazivačica Klara Matun) koju je potrebno uništiti. Prilikom provođenja istraživanja prikupljanje povijesnih fotografija pokazalo pravim izazovom, budući da kazivači u većini slučajeva nisu bili u mogućnosti podastrijeti starije fotografije Hrelića. Naime, većina kazivača je tvrdila kako danas više ne posjeduje stare fotografije te kako su negdje „zametene ili bačene“ (Nada Bašić). Identična situacije se odvila i sa primjercima tekstualnog rukotvorstva. Očuvani primjerci tekstila zabilježeni su tek kod kazivačice Klare Matun koja je kazala kako je to nasljedstvo te ga zbog toga čuva. Ipak, priznala je kako je najveći dio ipak bacila, budući da je „zauzimalo previše mesta u ormaru“. Vezano uz ovu temu, kazivačica Draga Matun je ustvrdila sljedeće: „Nemam više slike, žal mi je, sve su hitili i zapalili. Njima to ništ ne znači, a meni je žal. Isto ko i koperte, štikano ... se mi je to bilo v ormaru, al su mekli

to da ne smeta. Kad sam pitala zakaj su to napravili sam su mi rekli da kaj se tužim da budu kupili se novo.“

Nerazumijevanje važnosti očuvanja baštine posebno je vidljivo u segmentu tradicijske arhitekture, budući da je broj objekata drvene stambene arhitekture u kontinuiranom padu. Do prvog značajnijeg smanjenja drvenih objekata dolazi pedesetih godina dvadesetog stoljeća jer se dio postojećih drvenih objekata zamjenjuje zidanima. Broj preostalih sačuvanih objekata se znatno smanjio u posljednjih dvadesetak godina, jer je većina njih bila dotrajala i neadekvatna za stanovanje te su se njihovi vlasnici odlučili na njihovo uklanjanje. Primjerice, samo je u Matunovoj ulici početkom 2000-ih ostalo sačuvano sedam objekata drvene stambene arhitekture, dok danas ne nailazimo ni na jedan. Posljednja dva u nizu, kuća i *komara* srušene su u proljeće 2019. godine (Prilog 44. i 45.), a na njihovoj nekadašnjoj poziciji započeta je izgradnja novog stambenog objekta. Prema kazivanju vlasnice Marice Jurkovic do rušenja je došlo zbog toga što su tradicionalni objekti trideset godina zjapili prazni što je dovelo do njihove devastacije. Objekte nisu odlučili restaurirati, budući da su ih smatrali dotrajalima i neupotrebljivima te se njihovim uklanjanjem otvorila mogućnost za podizanjem novog funkcionalnog doma.

Prilog 44. Rušenje kuće na adresi Matunova 5, autor: Martina Petrović, svibanj 2019.

Prilog 45. Rušenje kuće na adresi Matunova 5, autor: Martina Petrović, svibanj 2019.

Na rušenje drvene *hiže* i *komare* početkom 2000-ih odlučila se i Klara Matun, a ovako objašnjava kako je došlo do te odluke: „*Hiža* i *komara* su nam samo smetale na dvorištu. Mi smo se šezdesetih preselili u zidanu kuću pa su one samo propadale i služile ko spremišta. Nismo ulagali u njih jer nam nisu trebale pa smo ih na kraju srušili. Ne fale nam, to tak ide.“ Kazivačice su potvrdile kako nesklonost adaptaciji ovakvih objekata proizlazi iz velikih materijalnih izdataka. Izostala je percepcija o važnosti očuvanja primjeraka drvenog narodnog graditeljstva, jer se oni smatraju neadekvatnima za suvremeno stanovanje. Uništavanje tradicijskih materijalnih predmeta ne vrši se sustavno, već je shvaćeno kao proces supstitucije gdje se dotrajali primjerci zamjenjuju novima kako bi se omogućila što bolja učinkovitost.

Ipak, primjetno je kako stanovništvo gaji veće razumijevanje za očuvanje usmenih tradicija i običaja. Sjajan primjer toga je nastojanje velikog dijela stanovništva da se održi običaj paljenja krijesa uoči blagdana sv. Jurja. Danas se na *Marofu*, odnosno na prostoru nekadašnjeg stočnog sajma, pali jedan veliki jurjevski krijes i tu se okuplja cijelo selo. Među stanovništvom je postojala uzrečica: «Gdo ni letos na kresu, taj bu letos v lesu», a iste se do modernih dana rado drže. Nekoliko mjeseci prije samog krijesa sakuplja se granje koje se postavlja na kup te se formira velika lomača. Večer uoči Jurjeva stanovništvo se okuplja oko krijesa te zajedno pale vatru (Prilog 46.). Ovaj događaj koristi se kao prilika za okupljanje mještana i zajedničko druženje.

„Bude krijes za Jurjevo tamo kod starog sajmišta. Lijepo je to ...dođe ko može, pa se podruže ljudi malo. Bilo je prije i više manjih, al ovaj je nekak najveći.“ (Ivica Pavišić)

„Dečki to pripreme na Maropfu pa dođemo malo vidjet, ne traje to tak dugo...si porpičamo malo, čujemo kaj ima. To je tak od kad pamtim. Bude smiješno kad ovi iz zgrada zovu jer misle da nekaj gori. Hah.“ (Vlatka Kralj)

Prilog 46. Mjesto održavanja Jurjevskog krijesa na nekadašnjem Sajmištu, drva za potpalu počinju se prikupljati već na zimu, autor: Martina Petrović, studeni 2018.

U posljednjem desetljeću očuvanje ovog običaja iniciraju članovi Dobrovoljnog vatrogasnog društva Hrelić. Prva konstituirajuća sjednica društva održana je 23. travnja 1946. godine, a uz vatrogasnu djelatnost, društvo već desetljećima okuplja mještane i organizira različita društvena događanja od kojih je najpoznatija Svečana skupština.¹⁴ Uz nju se svakog ožujka održava i prateća zabava koja je do današnjih dana za stanovnike Hrelića jedan od važnijih društvenih događaja u godini. Zgrada vatrogasnog doma je uz pripadajuća spremišta podignuta na prostoru nekadašnjih pašnjaka s lijeve strane današnje Ulice Sv. Mateja. Izgradnja doma rezultat je zajedničke akcije lokalnog stanovišta (Prilog 47.) koja je vlastitim radom, kao i novčanim izdancima potpomagala podizanje objekata u razmaku od 1957. do 1985. godine. Od ranih nogu mladi se uključuju u mlađe sekcije društva te aktivno sudjeluju u radu te izučavaju vatrogasnu spremu.¹⁵ Oni mještani koji nisu aktivni članovi društva u njegovom radu, sudjeluju kao producirajući članovi.

¹⁴ Prema podacima sa službene stranice Vatrogasnog doma Hrelić - <http://www.dvd-hrelic.hr/> (datum pregleda: 05. rujna 2019.)

¹⁵ Prema podacima sa službene stranice Vatrogasnog doma Hrelić (<http://www.dvd-hrelic.hr/>, datum pregleda: 05. rujna 2019.)

„Svaki Relićanin treba bit ponosan na naš DVD i naše vatrogasce. Ak se nekaj dogodi su odmah tu.“ (Ivica Pavišić)

Svake godine u rano proljeće održava se svečana Skupština iza koje slijedi zabava. Za stanovnike Hrelića upravo je ona godinama služila kao svojevrstan događaj sezone na kojem su se okupljali svi stanovnici, „mlado i staro“ (Klara Matun).

„Prije je bilo više zabava u Domu, ljudi su išli i u druga mjesta na vatrogasne zabave to je ko neki događaj sezone. Mi smo s tim Domom nekak odrasli, delali smo ga skupa...uvek je bil važen za nas Hrelićane“ (Barbara Matun)

„Nisam baš bio zainteresiran za vatrogasce, al kad sam bio manji skoro svi iz ulice su išli na njih. Molili smo bake da nas povedu na Skupštinu, to je bilo super“ (Ivan Kralj)

Prilog 47. Zajednička obnova Vatrogasnog doma, krajem 1970-ih, privatno vlasništvo kazivačice Barbare Matun

8. Zaključak

U posljednjih stotinjak godina naselje Hrelić je doživjelo značaje prostorne i društvene transformacija. Uz susjedna naselja Jakuševac, Otok i Buzin, ostao je specifičan entitet na rubu grada Zagreba koji se prema analiziranoj literaturi i prikupljenim kazivanjima kulturološki veže uz regiju Turopolja. Sukladno kazivačima, pripadnost Hrelića ovoj regiji osim u geografskom smještaju ogleda u tradicionalnim načinima gradnje, tradicijskom ruhu i običajima vezanima uz određene blagdane.

Ulazak „grada u selo“ do kojeg dolazi izgradnjom naselja Dugave pogodio je društvenim promjenama pa je tako centar gravitiranja izmaknut iz središta Turopolja - Velike Gorice prema Zagrebu, a daljnja urbanizacija pogoduje jačanju veza sa sjevernim dijelom grada. Tako su Hrelić u drugoj polovici dvadesetog stoljeća zadesile promjene koje uobičajamo vidjeti na cijelom seoskom području Hrvatske. Širenje grada prema jugu pridonijelo je prihvaćanju gradskog način života te napuštanju tradicionalnog bavljenja poljoprivredom i stočarstvom. Gospodarske promjene posredno su utjecale na izgled naselja budući da se plodna polja pretvaraju u građevinske parcele, a velika imanja sa stambenim objektima narodnog graditeljstva bivaju sredinom 20. stoljeća zamijenjena primjercima zidane arhitekture.

Promjene u gospodarstvu i religijskim običajima pokazale su se važnim faktorima u društvenoj transformaciji Hrelića. Svakodnevnica stanovništva tijekom većeg dijela 20. stoljeća bila je vezana uz vanjski prostor na kojem se obavljani radni zadatci. Težina posla dovodila je do toga da se on mahom obavlja zajednički i na temelju međusobne solidarnosti. Danas je situacija znatno drugačija te se život više ne odvija na „ulici i poljima“, već unutar četiri zida. Uz poslove, važan dio društvenog života činile su i svetkovine te proslave koje su se vezivale uz određene blagdane. Promjena gospodarskih prilika utjecala je i na transformaciju pojedinih svetkovina koje gube širi društveni značaj te su svedene na osobnu pobožnost. Premda značajno pojednostavljena, svetkovina sv. Juraja zadržala je važnu ulogu u održavanju kohezije i interakcije stanovnika Hrelića budući da je prema kazivačima utkana u identitet naselja.

Uočena je diskrepancija između administrativnog položaja Hrelića uređenog granicama mjesnih odbora te granica mjesta u percepciji njegovog stanovništva. Također, unatoč tome što ga upravno-pravna podjela uvrštava u novozagrebačka naselja, među ispitanim kazivačima Hrelić je i dalje identificiran kao selo unutar Novog Zagreba. Istraživanje je također pokazalo kako se lokalno stanovništvo izuzetno ponosi krajem iz kojeg dolazi i činjenicom da su „Relićani“. No, premda se njime diče, nažalost nisu prepoznali važnost očuvanja istoga.

Etnografski predmeti, tekstilno rukotvorstvo i narodno graditeljstvo u većini su slučajeva okarakterizirani kao „stara krama“ koju je potrebno uništiti. Stoga izražavam najdublja nadanja da je ovaj rad jedan od početaka sustavnog kategoriziranja i popisivanja preostale baštine.

Provedeno istraživanje pokazalo je kako je dostupna građa o naselju Hrelić fragmentirana te se povijest naselja može iščitati iz znanstvenih radova koji tematiziraju pojedina područja Novog Zagreba i specifične umjetničke pojave unutar regije Turopolje. Smatram kako je ovaj rad pružio uvid u kontinuitet naseljavanja ovog prostora te jasno definirao kako postojeća administrativna podjela ne prati prostornu podjelu koju je identificiralo lokalno stanovništvo i za koju je utvrđeno da u kartografiji datira od sredine 19. stoljeća. Također, držim da je ovaj rad pružio uvid u život domicilnog stanovništva naselja Hrelić od 1920-ih do danas te detektirao faktore koji su doveli do društvenih promjena. Glavnim nedostacima ovog rada smatram nedostatak arhivske građe te fotodokumentacije prostora i arhitekture iz razdoblja prve polovice 20. stoljeća, Smatram kako se isti rad može produbiti pronalaskom dodatne arhivske građe i provođenjem intervjua s većim brojem kazivača mlađe životne dobi.

Istraživanjem je primijećen izostanak klasifikacije očuvane etnografske građe, posebice tekstilnog rukotvorstva. Stoga smatram kako bi u svrhu očuvanja etnografske baštine bilo potrebno izvršiti terensko istraživanje s tom namjerom. Također, istraživanjem je utvrđeno stoljetni kontinuitet slavljenja svetkovine sv. Jurja u naselju Hrelić te bi dosad prikupljena kazivanja mogla predstaviti dodatni podastrijež za daljnje istraživanje prepoznatih oblika religioznosti i faktora koji utječu na njihovu transformaciju. Identitet Hrelića propitkivan je isključivo iz pozicije domicilnog stanovništva naselja te bi naredna istraživanja mogla uključiti kazivače iz okolnih naselja Jakuševac i Dugave kako bi se prikazao njihov pogled na navedenu temu te prostorne i društvene odnose između susjednih naselja.

9. Popis slikovnih priloga

Prilog 1. Karta Hrelića 1965. - 1969., izrezak karte Habsburške Monarhije sa internetske stranice Mapire, <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> (pristup: rujan 2019.)

Prilog 2. Karta Hrelića 1965. - 1987., izrezak vojne karte Habsburške Monarhije sa internetske stranice Mapire, <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey> (pristup: rujan 2019.)

Prilog 3. Karta Hrelića 2019., izrezak sa internetske stranice Google Maps, <https://www.google.hr/maps/> (pristup: rujan 2019.)

Prilog 4. Crkva Svetog Marka u Jakuševcu, autor: Martina Petrović, svibanj 2018.

Prilog 5. Pučka škola u Jakuševcu, autor: Martina Petrović, ožujak 2019.

Prilog 6. Učenici pučke škole u Jakuševcu, početkom 1930-ih, privatno vlasništvo kazivačice Klare Matun

Prilog 7. Dugave i Hrelić iz zraka, preuzeto iz Facebook grupe Dugave Republika, <https://www.facebook.com/groups/34034626324/> (pristup: rujan 2019.)

Prilog 8. Naselje Dugave u izgradnji, 1980. godine, preuzeto iz Facebook grupe Zagreb kakav je nekada bio, <https://www.facebook.com/groups/292980229098/> (pristup: rujan 2019.)

Prilog 9. Karta MO Hrelić, preuzeto sa službenih internetskih stranica Grada Zagreba, <https://www.zagreb.hr/3-mjesni-odbor-hrelic/14577> (pristup: rujan 2019.)

Prilog 10. Prikaz prostora Hrelića nastao sukladno kazivanjima, autor: Martina Petrović, 2019.

Prilog 11. Prikaz lokacija reproduciranih u Prilozima od rednog broja 12 do 22, , autor: Martina Petrović, 2019.

Prilog 12. Ulica Kramarići, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Prilog 13. Matunova ulica, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Prilog 14. Polja u ulici Kramarići, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Prilog 15. Kuća na nekadašnjem glavnom putu od Buzina do Jakuševca, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

- Prilog 16. Ulica sv. Mateja oko k.br 108, autor: Martina Petrović, rujan 2019.
- Prilog 17. Ulica sv. Mateja oko k.br 98, autor: Martina Petrović, rujan 2019.
- Prilog 18. Ulica Dedovići, autor: Martina Petrović, rujan 2019.
- Prilog 19. Križanje ulice Sv. Mateja i Kauzlarićevog prilaza, autor: Martina Petrović, rujan 2019.
- Prilog 20. Prostor nekadašnjeg gmanja, autor: Martina Petrović, rujan 2019.
- Prilog 21. Pogled na ulicu Murati, autor: Martina Petrović, rujan 2019.
- Prilog 22. Ulica Murati, autor: Martina Petrović, rujan 2019.
- Prilog 23. Sajmište u Hreliću 1970-ih, autor: Pavao Cajzek (Cajzek, 1994: s.p.)
- Prilog 24. Sajmište u Hreliću 1970-ih, autor: Pavao Cajzek (Cajzek, 1994: s.p.)
- Prilog 25. Pogled sa nekadašnjeg sajmišta prema Matunovoj ulici, autor: Martina Petrović, 2019.
- Prilog 26. Ranžirni kolodvor u doba izgradnje, preuzeto iz: *Brošura Zagreb Ranžirni kolodvor 1978-2003.*(Bunijebac, 2003: s.p.)
- Prilog 27. Ranžirni kolodvor kao južna granica naselja, autor: Martina Petrović, srpanj 2019.
- Prilog 28. Kapelica sv. Petra i Pavla, autor: Martina Petrović, kolovoz 2019.
- Prilog 29. Križno drevo, autor: Martina Petrović, kolovoz 2019.
- Prilog 30. Kuće na adresi Kramarići 4 i 6, autor: Martina Petrović, rujan 2019.
- Prilog 31. Kuća na adresi Matunova 6, početkom 1960-ih, privatno vlasništvo kazivačice Klare Matun
- Prilog 32. Kuća na adresi Matunova 1, sagrađena sredinom 20. stoljeća, obnovljena PVC prozorima, autor: Martina Petrović, kolovoz 2019.
- Prilog 33. Kuće u ulici Murati, negdašnje jednokatnice proširene 1980-ih godina i obnovljene 2000-ih, autor: Martina Petrović, rujan 2019.
- Prilog 34. Komara na adresi Matunova 5, srušena u proljeće 2019., autor: Martina Petrović, listopad 2018.

Prilog 35. Kokoružnjak u ulici Kramarići, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Prilog 36. Štala sa štagljem au Matunovoj ulici, obnovljena 2014. godine i pretvoren u garažu, autor: Martina Petrović, siječanj 2019.

Prilog 37. Kuća u Matunovoj ulici 6 fotografirana 2019. godine., autor: Martina Petrović, siječanj 2019.

Prilog 38. Klara Matun s majkom i sestrom krajem 1930-ih, privatno vlasništvo kazivačice Klare Matun

Prilog 39. Klara Matun sa suprugom Slavkom majkom krajem 1950-ih, privatno vlasništvo kazivačice Klare Matun

Prilog 40. Stogovi kukuruza ispred kuća u Matunovom odvojkju 1997. godine, privatno vlasništvo Martine Petrović

Prilog 41. Obradive površine, zemlja znane pod nazivom „Dolec“, autor: Martina Petrović, rujan 2019.

Prilog 42. Stabla različitih voćaka posađena uz neparnu stranu Matunove ulice, autor: Martina Petrović. lipanj 2017.

Prilog 43. Odlazak na konte, 1950-ih, privatno vlasništvo kazivačice Klare Matun

Prilog 44. Rušenje kuće na adresi Matunova 5, autor: Martina Petrović, svibanj 2019.

Prilog 45. Rušenje kuće na adresi Matunova 5, autor: Martina Petrović, svibanj 2019.

Prilog 46. Mjesto održavanja Jurjevskog krijesa na nekadašnjem Sajmištu, drva za potpalu počinju se prikupljati već na zimu, autor: Martina Petrović, studeni 2019.

Prilog 47. Zajednička obnova Vatrogasnog doma, krajem 1970-ih, privatno vlasništvo kazivačice Barbare Matun

10. Literatura

Anon. 1976. "Natječaj za izradu urbanističko arhitektonskog rješenja stambenog naselja Dugave".

BIŠKUPIĆ ČURLA, Margareta i Josipa MATIJAŠIĆ. 2017. *Tradicijska drvena stambena arhitektura na području Novog Zagreba*. Zagreb: Centar za kulturu Novi Zagreb.

BILIĆ, Josip i Hrvoje IVANKOVIĆ, ur. 2006. *Zagrebački leksikon*. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža": Zagreb.

BUNIJEVAC, Helena. 2003. *Brošura Zagreb Ranžirni kolodvor 1978-2003.*, Zagreb: HŽ-Hrvatske željeznice d.o.o.

CAJZEK, Pavao. 1994. *Zagreb*, Zagreb: Masmedia: Večernji list.

ČIŽMEK, Ivan. 1979. „Sadašnjost je naša budućnost“. *Čovjek i prostor*, 26(314): 22.

ČERNICKI, Lara i Stašo FORENBAHER. 2000. *Drvene crkve između Save i Kupe*. Zagreb: VBZ.

CVETNIĆ, Sanja. 2002. *Loytre za ray nebeszki*. Zagreb: ArTresor naklada.

FRANKOVIĆ, Eugen. 1985. "Urbanističko planiranje Zagreba od 1945. do 1985." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 9: 85–87.

GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2009. *Kvartovska spika – Značenje grada i urbani lokalizmi u novom Zagrebu*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku-

GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2012. "Transformacije novozagrebačkih prostora" u *Akteri društvenih promjena u prostoru. Transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj*. Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlatar, ur. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 171–188.

GRANDITS, Hannes. 2012. *Obitelj i socijalne promjene u hrvatskim selima (18.-20.stoljeće)*. Zagreb: FF press.

HUZJAK, Višnja. s.a. *Drveno graditeljstvo Turopolja*. Velika Gorica: Muzej Turopolja

KAMPUŠ, Ivan i Igor KARAMAN. 1975. *Tisućljetni Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga.

MARKOVIĆ, Ksenija. 1989. "Majstori tesari – graditelji tradicijske arhitekture u Turopolju". *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12-13: 287-293.

MAROEVIĆ, Igor. 1997. *Drvene ljepotice Turopolja*. Velika Gorica: Glasnik Turopolja.

MAROEVIĆ, Ivo. 1999. *Zagreb njim samim*. Zagreb: Durieux.

MLINAR, Ivan. 2014. *Remetinečki gaj – Početak sustavne urbanizacije novozagrebačkog područja*. Zagreb: Centar za kulturu Novi Zagreb i Arhitektonski fakultet.

MURAJ, Aleksandra. 1989. *Živim znači stanujem: etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicam*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo: Zavod za istraživanje folkloru

MURAJ, Aleksandra. 1990. "Alternativno trgovanje između potrebe i rasonode". *Etnološka tribina*, 20(13): 33-40.

ODAK, Tomislav. 1979. „Stambena arhitektura Dugava“. *Čovjek i prostor*, 26/314: 23-24.

PETRIĆ, Mario i Marijan SINKOVIĆ, ur. 1988. *Etnografska baština okolice Zagreba*. Zagreb: Zadružna štampa.

PREMUŽ-ĐIPALO, Vedrana, 2004. „Jurjevski običaji u Turopolju“. *Ethnologica Dalmatica*, 13: 27-42.

Provedbeni urbanistički plan naselja „Dugave-Dračevica“, 1974. Zagreb: Urbanistički zavod grada Zagreba

Službene stranice grada Zagreba, <https://www.zagreb.hr/>, (pristup: rujan 2019.)

Službene stranice Dobrovoljnog vatrogasnog društva Hrelić, <http://www.dvd-hrelic.hr/>, (pristup: 2019.)

Službene stranice župe sv. Mateja apostola i evanđelista, <http://www.zupasvmateja.hr/>, (pristup: 2019.)

SVIRČIĆ GOTOVAC, Anđelina i Jelena ZLATAR, ur. 2012. *Akteri društvenih promjena u prostoru. Transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

ŽIVANOVIĆ, Ilija. 2002. *Jakuševac; jučer, danas, sutra*. Zagreb: Udruga žena Jakuševac.

11. Popis kazivača

Bašić, Nada (65 godina), intervju proveden u srpnju 2018. godine i rujnu 2019. godine

Kralj, Ivan (24 godine), intervju proveden u srpnju 2018. godine

Kralj, Vlatka (44 godine), intervju proveden u srpnju 2018. godine i rujnu 2019. godine

Matun, Barbara (66 godina), intervju proveden u srpnju 2018. godine i rujnu 2019. godine

Matun Draga (90 godina), intervju proveden u svibnju 2017. godine

Matun, Dragica (87 godina), intervju proveden u svibnju 2017. godine

Matun, Ifka (63 godine), intervju proveden u travnju 2019. godine i rujnu 2019. godine

Matun, Kata (87 godina), intervju proveden u svibnju 2017. godine

Matun, Klara (87 godina), intervju proveden u svibnju 2017. godine

Pavišić, Ivan (51 godina), intervju proveden u siječnju 2019. godine

Pavišić, Ivica (36 godina), intervju proveden u siječnju 2019. godine

Štrk, Stjepan (73 godine), intervju proveden u siječnju 2019. godine

Sažetak i ključne riječi

Promjene prostornih i društvenih odnosa u naselju Hrelić (Grad Zagreb) od 1920-ih do danas. Etnološka i kulturnoantropološka analiza

(Sažetak)

Rad donosi uvid u prostorni položaj naselja Hrelić te bilježi njegovu promjenu kreiranjem narativa iz prikupljene fragmentirane znanstvene literature, dostupne kartografije i analize arhitekture naselja. Specifičnost prostornog položaja Hrelića pogodovala je njegovom isključivanju iz znanstvenih radova koja tematiziraju regiju Turopolja, ali i južne predjele grada Zagreba. Stoga se njegov položaj, ali i identitet razmatra kroz analizu dviju dihotomija. S jedne strane to je odnosa dviju prostornih cjelina – Novog Zagreba i Turopolja, a s druge veze koje Hrelić ostvaruje sa susjednim naseljima Jakuševcem i Dugavama. Društvena transformacija neodvojiva je od prostorne, a na primjeru Hrelića određena je promjenama u gospodarskim prilikama i religijskim običajima. Rad propitkuje percepciju Hrelića kao sela te otkriva stavove domicilnog stanovništva o suvremenom identitetu mjesta.

Ključne riječi: Hrelić, Zagreb, prostor, identitet, tekstilno rukotvorstvo, Jurjevo, Sajmište

Changes in spatial and social relations in the settlement Hrelić (City of Zagreb) from the 1920s to the present. Ethnological and cultural anthropological analysis

(Summary)

The paper gives an insight into the spatial position of the Hrelić settlement and records its change by creating narratives from the collected fragmented scientific literature, available cartography and analysis of the settlement architecture. The specificity of Hrelić's spatial position was conducive to his exclusion from the scientific papers that cover the Turopolje region, as well as the southern regions of the city of Zagreb. Therefore, its position as well as its identity is considered through the analysis of two dichotomies and as well through the connection that Hrelić makes with the neighboring settlements Jakuševac and Dugave. Social

transformation is inseparable from spatial, and in the example of Hrelcić it is determined by changes in economic circumstances and religious customs. The paper also questions the perception of Hrelčić as a village and reveals the views of the local population on the contemporary identity of the place.

Keywords: Hrelčić, Zagreb, space, identity, textile handicraft, Jurjevo, Sajmište